др Ивица Тодоровић
Етнографски институт САНУ, Београд

ЗНАЧЕЊЕ ЗЛАТА
Специфични семантички простори митологије злата у српској народној традицији – некад и данас*

TRADICIJA - FOLKLOR - IDENTITET.indb 267 26.9.2010 21:39:30

TRADICIJA - FOLKLOR - IDENTITET.indb 268 26.9.2010 21:39:35

Апстракт: На овом месту бавимо се митолошком димензијом злата, превасходно у контексту разматрања најистакнутијих мотива српске народне митологије – са нагласком на специфичним облицима проблематике о којима је у досадашњим радовима недовољно говорено, али и на компаративним релацијама са различитим традицијама. Посебан акценат стављен је и на мотиве архетипског карактера, присутне у садржајима повезаним са трагањем за златом. Потенцирано је и питање реконструкције прототипских корена идејног система који представе овог типа сажима у оквиру једног од најприсутнијих савремених народних митова (пре свега у источној Србији), базираних на тековинама традиционалне културе.

Кључне речи: феноменологија злата, српска народна митологија, специфичне димензије, илустративне компаративне релације, архетипски и прототипски контекст, савремени српски мит, традиционална култура.

Општи увод. *Уводна образложења.* У уобличавању колективне свести посебан значај имају митови, пре свега у смислу садржаја који на сажет начин манифестују базичне духовне матрице колективних ентитета, истовремено

* Текст је настао као резултат рада на пројекту *Србија између традиционализма и модернизације: Етнолошка/антрополошка проучавања културних процеса у Србији* бр. 147020, који финансира Министарство за науку и технолошки развој Републике Србије.

TRADICIJA - FOLKLOR - IDENTITET.indb 269 26.9.2010 21:39:36

утичући на садашњост и будућност друштвених група/ентитета.[1] Како непосредно показују етнографска теренска истраживања, међу савременим српским митовима, пре свега када је реч о источном српском простору, посебно место заузима *митологија злата*, односно специфични митски садржаји повезани са трагањем за златом[2] – при чему се злато посматра на само као материјални већ и као духовни објекат, чије задобијање представља решавање најважнијих људских потреба, односно одговор на суштинске запитаности и остварење личних (као и колективних) стремљења. Са златом су повезане и религијско-есхатолошке представе, уз његову помоћ се, комплементарно и функционално, спајају изузетно древни и савремени митолошки мотиви, као и разноврсни, семантички удаљени, појмови (од технолошких до метафизичких). Оно је, штавише, у тој мери присутно у колективној и индивидуалној свести становништва источне Србије, да га поједини аутори посматрају и истичу као саставни део његових етнопсихолошких образаца и архетипова.[3] Осим

[1] У вези са овим видети, пре свега, студије И. Тодоровић, *Митска истина Срба*, Звоник, Београд, 2005; И. Тодоровић, *Матерњи језик сакралне географије Срба – митска симболика Косова у контексту одређења српског идентитета и пројекције историјске судбине*, у зборнику *Језик и народна традиција*, Косовска Митровица, 2010 (у штампи); уп. и поглавље *Историја и архетипови* у М. Елијаде, *Слике и симболи*, Издавачка књижарница Зорана Стојановића, Сремски Карловци, Нови Сад, 1999, као и радове К. Г. Јунга, К. Леви-Строса, Е. Лича и других. Примера ради, приступ Леви-Строса упућује на становиште да су митови „производ мноштва људи током хиљаде година усменог преношења приче, у којој се она позајмљује и наново тумачи, преносећи се даље на бројне индивидуе и генерације" и стога је то „безвремена операција која не показује 'како људи мисле, већ како митови делују а да их (људи) нису свесни'" (З. Голубовић, *Антрополошки портрети*, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд, 1991, 186).

[2] И. Тодоровић, *Митско злато – прилог проучавању митологије трагања за златом на примеру грађе из сврљишке области*, Братство X, Београд, 2006.

[3] Ж. Ромелић, *Легенде о злату*, Етно-културолошки зборник V, Сврљиг, 1999, 184; уп. Д. Јовановић, *Злато и бакар Источне Србије*, Флогистон

TRADICIJA - FOLKLOR - IDENTITET.indb 270 26.9.2010 21:39:36

тога, злато у свечовечанском контексту заузима изузетно место[4], потврђујући у сасвим различитим традицијама особени комуникацијски културни значај.

Постоји, дакле, довољно разлога да се на овом месту позабавимо управо златом, у смислу глобалног културног феномена, а истовремено и једног од најекспонираних мотива српске народне митологије[5], који (као што смо већ

2, Београд, 2001. Треба, наиме, знати да „шира пространства средишњег Балкана, са посебним рударским ревирима Тимочког еруптивног басена, Рудника и Копаоника, једна су од најбогатијих археометалуршких провинција старог континента. Остављајући за собом раздобље примарне земљорадње, металургија и рударство на Балкану остварују самостални развој, који сведочи о културној независности Балкана и Европе спрам утицаја који се шире са Блиског истока. На висовима поред Дунава цивилизација металнодобне Европе започела је незадрживи напредак" (Б. Јовановић, А. Петровић, *Рудна глава – технологија преображаја*, Флогистон 2 – посебни додатак). Уосталом, и данас се наставља традиција испирања злата у рекама источне Србије (ово се често наглашава у различитим контекстима; уп. нпр. M. Veselinović Šulc, *Zlato i srebro u srpskohrvatskoj narodnoj poeziji*, Folklor u Vojvodini, sv. 8, 1994, 52).

[4] В. сажету одредницу *zlato* у DŽ. K. Kuper, *Ilustrovana enciklopedija tradicionalnih simbola*, Prosveta – Nolit, Beograd, 1986, 192.

[5] У бројним народним ритуалима и предањима присутни су мотиви злата; в. рецимо Љ. Раденковић, *Симболика света у народној магији Јужних Словена*, Просвета – Ниш, Балканолошки институт САНУ, Београд, Ниш, 1996, 255-260. Довољно је и летимично бацити поглед на српске народне бајке, па препознати мноштво мотива и представа заснованих на злату и његовој симболици; в. бајке као што су *Златна јабука и девет пауница*, *Златоруни ован*, *Златан коњ*, *Златокоси јунак у прасећој кожи*, *До Златног Расуденца*, *Златна тица*, *Златни синови и несрећна царица*, *Златна лађа* итд. (в. рецимо В. Чајкановић, *Српске народне проповетке*, Српски етнографски зборник књ. XLI, Српске народне умотворине, књ. I, Београд–Земун, 1927; В. Ђурић, *Антологија српских народних приповедака*, Источник, Београд, 2003). У српским народним бајкама присутни су мотиви разноврсних златних животиња (коњ, пас, птица, риба,

TRADICIJA - FOLKLOR - IDENTITET.indb 271 26.9.2010 21:39:36

назначили) на специфичан начин спаја традиционалну духовну културу са савременим процесима и идејним обрасцима.

Покушаћемо да, у вези са тим, укратко изложимо неке од посебно занимљивих димензија овако конципиране феноменологије злата (са нагласком на српском етничком контексту), односно да илустративно представимо неке од кључних структурних образаца разматране проблематике, заједно са извесним упечатљивим мотивима, уз инсистирање на паралелном предочавању широког распона семантичких простора и појава које обухвата митологија злата. Другим речима, трудићемо се да уобличимо *сажету парадигму* најзначајнијих семантичких димензија разматране појаве, настојећи да обухватимо оквире у којима се манифестује злато као митолошки појам, односно систем веровања и представа.

Битно је нагласити и да се овај текст позива и надовезује на претходне студије у којима је изношена одговарајућа етнографска грађа везана за злато и трагање за њим (пре свега у контексту источне Србије).[6] На овом месту етнографску грађу замењују илустративни примери наведени у првом делу текста, чији је основни циљ непосредно представљање конкретних елемената митологије злата. Предочавање ових елемената је неопходно због указивања на специфични значај, културолошки потенцијал и распрострањеност злата у глобалном традицијском контексту, и из тог је разлога поменути уводни/илустративни део текста нешто опширнији него што је уобичајено.

Структура рада. У складу с претходно изнесеним основним поставкама, после уводног образложења(1), у првој половини текста бавићемо се изношењем компаративног осврта заснованог на неколико изабраних,

лабуд итд.), златних предмета (чаша, вретено, штап, пехар, прстен, кутија, јасле итд.), златних двораца и градова, златних јабука итд. В. и напомену бр. 10 у овој студији.

[6] И. Тодоровић, *Митско злато*. За релевантне радове других аутора в. напомену бр. 1 у поменутој студији.

TRADICIJA - FOLKLOR - IDENTITET.indb 272 26.9.2010 21:39:37

илустративних примера, са посебним нагласком на хришћанском традицијском контексту (2). Након тога следи предочавање изабраних, специфичних димензија митолошке феноменологије злата (3), чиме се уоквирује први (илустративно-компаративни) део рада.

У другом делу, износимо општи аналитички оквир (4), и разматрамо главне/посебно занимљиве митске релације повезане са феноменом злата (5), све до сагледавања његових крајњих семантичких могућности тј. граница (6). На самом крају следи рекапитулација и финална разрада тумачења уочених митолошких садржаја (7), уз завршни осврт (8).

Кретаћемо се, дакле, од предочавања разноврсних илустративних показатеља (који упућују на улогу и значај злата у општем традицијском кључу) до издвајања његових најинтригантнијих и значењски најбременитијих димензија, како бисмо разматрану појаву приказали из различитих углова, односно сагледали је што целовитије. На овај начин још једном указујемо на могућности мултидисциплинарног приступа етнолошко-антрополошким темама.

Компаративни осврт. Већина веровања повезаних са златом (а забележених на територији Србије) представља делове јединственог митског система, карактеристичног превасходно за српски етнички простор, али са бројним паралелама и у знатно ширим оквирима. Као што је претходно наговештено, у првом делу рада ћемо у сажетим цртама, и служећи се непосредним закључцима појединих истраживача, начинити илустративни компаративни осврт, како би се показале паралеле са карактеристичном грађом изнетом у претходним студијама (односно са одговарајућом сакупљеном етнографском грађом, која адекватно илуструје положај и значај злата у савременим митолошким представама са традицијским предзнаком)[7], као и у циљу издвајања извесних посебно значајних аспеката дотичног митског комплекса.

[7] В. И. Тодоровић, *Митско злато*.

TRADICIJA - FOLKLOR - IDENTITET.indb 273 26.9.2010 21:39:37

Корени и распрострањеност. Када је реч о разматрању сродних мотива, треба, пре свега, знати да је, рецимо, већ Херодот забележио случај тиранина Перијандра, који је ступио у комуникацију са духом умрле жене Мелисе како би сазнао где се налази благо за којим је дуго трагао.[8] Занимљиво је да је потпуно исти мотив и данас присутан у источној Србији, а током етнографских теренских истраживања констатовани су примери одлажења на разговор са „женама које причају са мртвима" како би се сазнало место на којем се налази скривено благо.

На основу наведених, и њима сродних паралела, логично се закључује да од античког времена до данас можемо пратити „трагове код разних народа који нам указују на веровања о закопаном благу".[9] Наиме, приче о трагању за златом нису присутне само у српској култури, а на њихову међународну распрострањеност указује већ летимичан поглед на мотиве присутне у бајкама, предањима и народним песмама разних народа.[10] Другим речима, интересовање за закопано благо,

[8] *Херодотова историја*, Дерета, Београд, 2003, 240–241.

[9] Р. Раденковић, *Народне приче о закопаном благу*, Развитак 6, Зајечар, 1990, 103.

[10] Исто, 103. Примера ради, у (за нас врло илустративној) антологији *Бајке народа света* (*Бајке народа света I-III*, избор Цвете Котевске, Народна књига, Београд, 1977/1978), која је у тротомној форми окупила мноштво народних бајки из великог броја земаља и са свих континената, заступљен је значајан број бајки са, већ у наслову истакнутим, мотивом *злата*. Такве су, рецимо, бајке *Четири златна прстена* (Исланд), *Златна гора* (словеначка бајка), *Златна јабука и девет пауница* (српска бајка), *Златна јабука на Кутубуји* (Мароко), *Златни дворци* (чешка бајка). Осим тога, и у бајкама у којима злато није истакнуто у наслову, мотив злата је веома често присутан и назначен. Примера ради, у *Бајци о Ивану-Царевићу, жар-птици и сивоме вуку* (руска бајка) почетни мотив је управо представа о богатом врту цара Вислава Андроновича „каквог ни у једном царству не беше", а у том врту су „расла разна ретка дрвета са плодовима и без њих. Имађаше цар једну омиљену јабуку. На

TRADICIJA - FOLKLOR - IDENTITET.indb 274 26.9.2010 21:39:37

односно за злато и сродне митолошке мотиве, константно је присутно у српској етнологији, фолклористици и сродним наукама, а предања овог типа забележена су широм јужнословенског, словенског и индоевропског простора.[11]

У сваком случају, елемент злата (79. хемијски елемент)[12] одвајкада је изазивао посебну пажњу и у вези с њим су се образовала многобројна веровања и разгранати митски системи, с обзиром на то да су његов сјај, реткост и постојаност привлачили пажњу „још праисторијских људских заједница које су од њега правиле само култне предмете достојне поштовања".[13]

Илустративни пример: старонордијска предања. Већ смо наговестили да је у митологијама и религијским системима бројних народа злато имало изузетно значајно место, при чему је термин „златно доба" широко распрострањен у

тој јабуци су расле јабуке од сувога злата" (исто, 51). Жар-птица се навадила да долеће у царев врт,„а перје јој беше од злата" (исто, 51). Цар Долмат, који поседује жар-птицу, тражи од Ивана-царевића да му донесе „коња златогривог" из десетог царства (исто, 56). Поред коња златогривог на зиду се налази „златна узда" коју је забрањено дирати (исто, 56). Затим, прекрасни врт принцезе Јелене Прекрасне такође је окружен „златном оградом" (исто, 58), итд. За представе злата у српским бајкама в. рецимо В. Чајкановић, *Српске народне приповетке*, 576. Уосталом, и антологија народних умотворина коју је саставио чувени песник Васко Попа носи наслов „Од злата јабука" (V. Popa, *Od zlata jabuka*, Nolit, Beograd, 1979). Уп. и B. Krstić, *Indeks motiva narodnih pesama balkanskih Slovena*, SANU – Odeljenje jezika i književnosti 36, Posebna izdanja DLV, Beograd, 1984, 493, 500.

[11] Уп. рецимо *Zakopano zlato – Hrvatske usmene pripovijetke, predaje i legende iz Istre*, priredila M. Bošković-Stulli, Pula, Rijeka, 1986, 212–217, итд. В. претходну напомену.

[12] В. у V. Janković, *Hemijski elementi*, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Beograd, 2002, 266–271.

[13] D. Đokić, *Ispiranje zlata u slivu Peka – sa osvrtom na istorijski razvoj rudartstva i metalurgije*, Zbornik radova Muzeja rudarstva i metalurgije 5/6, Bor 1987/1990, 135.

TRADICIJA - FOLKLOR - IDENTITET.indb 275 26.9.2010 21:39:38

смислу одреднице која упућује на примордијално време, односно на постојање савршеног друштвеног поретка у давној прошлости.[14] У „златно доба" су по старонордијским представама (које овде наводимо као илустративан пример) богови у Валхали „поставили ковачницу и зажарену пећ те су израђивали алате потребне за обраду метала, дрвета и камена и производили су злато у изобиљу".[15] Било је то „златно доба, доба мира без нереда, доба неисказане среће, ведрих и племенитих забава".[16] Са друге стране, управо је Голвајг (што значи „сила злата") „изненада дошао да поремети мир и срећу у Валхали", изазвавши велике сукобе.[17] За злато се у старонордијској митологији везују и божанска бића *вани*,[18] а непроцењива блага се налазе у поседу патуљака који су изванредни ковачи,[19] истовремено представљајући основне силе природе и мистериозно делујући на раст биљака.[20]

[14] Примера ради, у хиндуистичкој космологији се *кртајуга* – позната и као *самјајуга* („доба истине") – одликује елементима „црпеним из сасвим развијене и независне индијске митологије о Златном Добу" (R. Klecli, *Hinduistička mitologija*, у: *Početak i kraj sveta*, priredio D. Pajin, Dečje novine, Gornji Milanovac, 1991, 49). Након овог „доба" долази период који се одликује „мањком врлине и увођењем смрти и труда у људску сферу, што ће рећи крајем Златног доба" (исто, 49). У трећем периоду „зло нараста, а трајање људског живота се смањује", све до четвртог периода у којем „зло тријумфује" (исто, 49). Сличне представе забележене су у старој Грчкој (R. Grevs, *Grčki mitovi*, Famillet, Beograd, 1999, 32–33), али и другим традицијама (уп. једно илустративно промишљање наведене симболике у: R. Genon, *Mračno doba*, Alef, Gradac, Čačak, 1987, 21. и даље). Уп. и М. Елијаде, *Историја веровања и религијских идеја II*, Просвета, Београд, 1991, 286. и даље.

[15] V. Bojović, *Eda*, Stručna knjiga, Beograd, 1990, 23.

[16] Исто, 23.

[17] Исто, 31.

[18] Исто, 32.

[19] Исто, 34.

[20] Исто, 34.

TRADICIJA - FOLKLOR - IDENTITET.indb 276 26.9.2010 21:39:38

Патуљци у унутрашњости земље „обрађују блештаве минерале, чудесно злато и страшно жељезо".[21] Злато се у *Едама* назива и „Фродијево брашно", по краљу Фродију који је купио две робиње, кћери дивова, наредивши им „да мељу злато, истовремено као и мир и срећу, у чаробном млину".[22]

Словенски оквир. У словенском контексту злато је истовремено повезано са представама о „'горњем свету', сфери божанског", али и „с оним светом".[23] У космогонијским веровањима Словена „сунце је обично у облику златног точка, златног прстена"[24], чиме се посебно наглашава повезаност злата са сунцем и одговарајућом симболиком. Исто тако,„попут других метала, злато има својства заштите или лековитог средства које асоцира на здравље, снагу и чистоту", а у вези са овим је и „обичај умивања златом од урока, при првом удару грома".[25] Занимљиво је и да злато фигурира као „основни атрибут и епитет, а понекад и метафора змаја и змија уопште".[26] Оно је често непосредно повезано са митским ентитетима змајског типа. На пример, „змијски цар у источнословенским веровањима и предањима има златне рошчиће, златну главу, златан прстен"[27], а у Бугарској „приповедају о змају са златним крилима испод пазуха, који обитава у златним палатама, а такође о змији која излази из земље на Велику суботу и држи у чељустима чудесан златни камен".[28]

Од посебног је значаја чињеница да злато у словенском контексту представља обележје „онога света, којим се

[21] Исто, 34.
[22] Исто, 193.
[23] Т. А. Агапкина, *Злато*, у: *Словенска митологија – енциклопедијски речник*, Zepter Book World, Београд, 2001, 204.
[24] Исто, 204.
[25] Исто, 205.
[26] Исто, 205.
[27] Исто, 205.
[28] Исто, 205.

TRADICIJA - FOLKLOR - IDENTITET.indb 277 26.9.2010 21:39:38

карактеришу све животиње, биљке и локуси везани за злато".[29] Уосталом, „у далеком царству руских бајки, које открива сва обележја света мртвих, све је обојено златном бојом", а за нас је важна чињеница да су на исти начин и у источној Србији „замишљали загробни свет: 'Тамо је све од злата'".[30]

Хришћански контекст – илустративни примери. Симболика злата посебно јасно је изражена и наглашена у традицији која има православно-хришћански предзнак, као и у хришћанском контексту уопште.[31] У наведеном смислу злато најчешће има веома позитивне конотације, мада се и овде уочавају негативне представе о њему. Рецимо, злато често може да представља и симбол претеране окренутости материјалном свету и пролазном овоземаљском богатству, тј. златом се служи ђаво да би прелестио и придобио људе.[32]

Међутим, као што је већ речено, у хришћанству је доминирајућа симболика злата повезана са представљањем највиших вредности и ентитета, почев од синонимије са манифестацијама Исуса Христа, односно начела светости и божанског, и то превасходно у есхатолошком контексту, па све до принципа мучeништва.[33]

[29] Исто, 205.

[30] Исто, 205.

[31] Видети примере изнесене у наредном делу текста, и, пре свега, илустративну студију С. С. Аверинцев, *Золото в системе символов ранневизантийской культуры,* Византия, Южные Славяне и Древняя Русь. Западная Европа, Наука, Москва, 1973.

[32] Злато је у хришћанству „амбивалентно – чиста светлост, духовно благо које даје Христ, тријумф у недаћи, некварљивост (потопљено у нечист задржава чистоћу), али и идолопоклонство (златно теле) и овосветско богатство" (DŽ. K. Kuper, nav. delo, 192). В. библијске примере наведене у напомени бр. 49. Уп. и једну врло илустративну савремену интерпретацију тј. пример („пророчанство које се приписује немачком монаху из XVII века") са есхатолошким конотацијама у P. Matić, *Tajne proroka*, Dereta, Beograd, 1990, 109–110; уп. и И. Тодоровић, *Митско злато*, 128.

[33] Уп. С. С. Аверинцев, нав. дело, 46, 49–51.

TRADICIJA - FOLKLOR - IDENTITET.indb 278 26.9.2010 21:39:38

Примера ради, у једном посебно илустративном тексту (објављеном у часопису „Православље"), односно интервјуу са чувеним београдским златаром Златком Марјановићем[34] (коме због репрезентативности посвећујемо посебну пажњу), наглашава се како „златним прстеном исказујемо своју љубав и озбиљност брачног завета", при чему злато „дарујемо новорођеној деци, златом китимо храмове, њиме облажемо иконе Господње и светитеља". Оно „не само што је ретко и лепо, злато је од стварања човека најдрагоценији материјални дар", а њиме се „исказује највредније".[35] По речима овог чувеног златара „постоји много драгоцених материјала на Земљи, не мање вредних од злата, али је оно са правом симбол трајности и вредности. Моје мишљење је да је злато постало то што јесте превасходно због свог јаког сјаја и боје коју има. Злато има боју и сјај Сунца, извора живота Богом даног људима, символа разумевања Светога Тројства, како нам објашњава Свети Владика Николај Српски. Нешто што смо добили од Створитеља као символ нематеријалног и вечног, а за нас, сада материјалне људе, опипљиво и упоредиво. Али би требало да нам служи на наук, или како се често у Јеванђељу каже: ко има уши нека чује, па се тако и нама каже: ко има очи нека види нематерију кроз материју. Тога људи можда и нису свесни, али ја мислим да је то права симболика вредности злата, па га као таквог и доживљавам".[36]

Овде се, међутим, поставља питање – зашто су се онда због злата подизале и гасиле цивилизације, водили ратови, оснивале колоније, узимали робови и убијала чак и браћа?, док би одговор могао да гласи: када људи забораве да је злато оно о чему је говорено у претходном пасусу, „онда оно постаје за њих само извор снаге и моћи, жеља за владањем и управљањем другима. Другим речима речено, желе оно

[34] В. укратко о овом златару у Н. Николић, *Златко Марјановић Златар Златко*, Православље 1033, 1. април 2010, 41.

[35] С. Лубардић, *Злато које сија вером*, Православље 943, 1. 7. 2006. (http://pravoslavlje.spc.rs/broj/943/tekst/zlato-koje-sija-verom.

[36] Исто.

TRADICIJA - FOLKLOR - IDENTITET.indb 279 26.9.2010 21:39:39

што је пожелео и Сатанил када је постао Сатана, па потежу мач, ратове и убијања, ради задовољења своје земаљске пролазности. А злато остаје и после њих, они одлазе без њега, иако су кроз његову симболику могли много да науче и да се спасу за вечност. Када радим са златом, видим да сија најјаче онда када се топи, али тада се не сме додирнути руком".[37] Ово би, у сваком случају, био један ванредно упућујући (савремени) хришћански доживљај злата и његове симболике.[38]

Злато поседује и значајну симболику на иконама.[39]

[37] Исто.

[38] Претходно изнесено наводимо у *илустративном контексту*, како бисмо приказали доживљавање злата и његове симболике у савременим оквирима, са хришћанским предзнаком.

[39] Наиме, „нема те дугине боје која не би нашла своје место у изображењу оностране Божанске славе. Али од свих боја само је златна, сунчева, та која означава *центар* Божанског живота, док су све остале њено окружење. Само Бог, сијајући 'јаче од сунца', је источник величанствене светлости" (J. Трубецкој, *Истина у бојама*, Логос, Београд, 2005, 41). Другим речима, та божанствена боја у иконопису „носи специфичан назив *асист*", при чему асист „никада нема изглед густог, *масивног* злата. Он је налик на етеричну, ваздушасту паучину танких златних зрака, који исходе од Божанства и блистањем својим озарују све унаоколо. Асист по крајевима увек претпоставља и указује на Божанство које је његов *источник*. (...) Он на многим иконама злати и врхове рајског дрвећа. Понекад се на иконама асистом покривају и луковичасте главе црквава. Интересантно је да те главе на иконописним изображењима нису покривене густим златом, него златастим блесцима и зрацима. (...) Искре се ризе прослављеног Христа. (...) И управо овим светлуцањем и горењем оностранa слава се одељује од свега непрослављеног, овдашњег. Наш овдашњи свет тек се уздиже ка небеском, *подражава пламен*, али се у ствари озарује њиме тек на оној граничној висини, коју постижу само врхови црквеног живота. Треперење етеричног злата придаје и овим врховима изглед оностраног сјаја" (исто, 41–42). Асистом „неретко гори Христос-Младенац, када је иконописцу потребно

TRADICIJA - FOLKLOR - IDENTITET.indb 280 26.9.2010 21:39:39

Уосталом, оно је на иконама најупечатљивије. Означава управо *истину* која се не мења без обзира на различите околности и услове, попут злата које „не мења ни своја својства нити изглед било да је у ватри или води".[40] Треба знати и да је позадина византијских икона позлаћена – јер је злато симболични одраз небеског светла.[41] Осим тога, „због изједначавања са сунчевом светлошћу злато је један од симбола Исуса, светла, сунца, истока".[42] Као што смо већ нагласили, симболика злата се најчешће повезује са симболиком сунца, и они су у бројним традицијама синонимни. Свештеници су штитили злато, као симбол светлости, од погледа световњака.[43]

У Индији, поређења ради, постоји представа о злату као минералном светлу. Оно има „пламени сунчев и краљевски, чак и божанским карактер".[44] Када је реч о опште распрострањеној амбивалентности злата, треба знати (послужићемо се илустративним поређењем из *Речника симбола*) да је Хермес традиционално представљан као посвећени и водич душа, осим што је бог трговине, уједно је и бог лопова. Другим речима, злато поседује двоструку

да у изображењу истакне мисао о *превечном младенцу*. Асистом се боје ризе Христа у Преображењу, Васкрсењу и Вазнесењу. Тим специфичним блистањем Божанства гори Христос када изводи душе из ада и Христос у рају са разбојником" (исто, 42). О икони в. нпр. у J. Брија, *Речник православне теологије*, Хиландарски фонд Богословског факултета СПЦ, Београд, 1977, 79–81; уп. и A. Uspenski, *Poetika kompozicije – Semiotike ikone*, Nolit, Beograd, 1979, 249–371. О растварању злата за иконе в. Ђ. Трифуновић, *Стари српски рецепти за мастило и топљено злато*, Књижевни магазин, год. 1, бр. 2, 2001, 26–27.

[40] http://www.udzbenik-ikonopisa.com/simboli-na-ikonama

[41] В. одредницу *злато* у J. Chevalier, A. Gheerbrant, *Rječnik simbola*, Nakladni zavod Matice Hrvatske, Zagreb, 1983, 792.

[42] Исто, 793; уп. С. С. Аверинцев, нав. дело, 48.

[43] J. Chevalier, A. Gheerbrant, nav. delo, 793.

[44] Исто, 792.

TRADICIJA - FOLKLOR - IDENTITET.indb 281 26.9.2010 21:39:39

природу, јер „док је злато-боја сунчев симбол, злато-новац симбол је покварености".[45]

За нас је од посебне важности чињеница да је улога злата у црквеној уметности велика. Оно је, наиме, на првом месту по симболичкој хијерархији[46], односно, злато као „апсолутна метафора светлости" истовремено представља „апсолутну метафору Бога".[47] Наиме, светлост као један од најузвишенијих духовних симбола представља пре свега Бога и духовни свет, свето и узвишено, директно се повезујући са златом као својим симболичко-манифестним изразом. Преко светлости и сунца (као извора светлости на земљи) злато добија управо атрибуте божанске, узвишене материје, најочигледније представе божанског и духовног.[48] Уосталом, злато је једна од првих асоцијација на Небески Јерусалим, и његов је симбол, како се јасно види из Откривења Јовановог.[49]

[45] Исто, 793.

[46] *Симболика злата и сребра у црквеном уметничком златарству*, http://www.pokimica.com/lang_lat/tekst1_04_lat.htm.

[47] С. С. Аверинцев, нав. дело, 46; уп. *Симболика злата и сребра у уметничком златарству*. У наведеном контексту в. и *Прву посланицу апостола Јована* I, 5.

[48] Симболика *светлости* у општем традицијском контексту непосредно је повезана са *светим*. Уп. С. С. Аверинцев, нав. дело, 46–47, 51.

[49] За опис Новог Јерусалима се управо користи одредница *злато*: „А онај што говораше са мном имаше метар, *трску златну*, да измјери Град и врата његова и зид његов" (*Откривење Светога Јована Богослова* 21, 15); „и бјеше грађа зида његова јаспис, а Град злато чисто, слично стаклу чистом" (Отк. 21, 18); „и дванаест врата дванаест бисера, свака врата бијаху од једнога бисера. И трг Града бијаше злато чисто као провидно стакло" (Отк. 21, 21). У *Откривењу светога Јована Богослова* злато се помиње веома често, пре свега као симбол узвишености, духовног света и божанског, почев од *седам златних свећњака* (Отк. 1, 12; 1, 20), који „јесу седам Цркава" (Отк. 2, 1), преко *златног појаса* Христа (Отк. 1, 13), *златних венаца* небеских старешина (Отк. 4, 4), *златних чаша* пуних тамјана, „а то

TRADICIJA - FOLKLOR - IDENTITET.indb 282 26.9.2010 21:39:39

У православној цркви вредност злата се огледа у његовој симболици Божанске светлости, тј. славе.[50] Оно се посебно повезује и са анђелима, као персонификованим изразом божанске славе.[51] С тим у вези, симболичко повезивање одвија се изједначавањем злата са Сунцем, а Сунца са Христом.[52] Са овим се повезује и идеја царства, све до Христа као месијанског цара, којем одговара злато као симбол царског

су молитве светих" (Отк. 5, 8), *златне кадионице* коју држи анђео (Отк. 8, 3), *златног жртвеника* (Отк. 8, 3; 9, 13) итд. Са друге стране, и овде је злато присутно у негативном контексту, у смислу *златних идола* „који нити могу видјети, ни чути, ни ходити", а којима се људи клањају (Отк. 9, 20). Исто тако, „и жена бјеше обучена у порфиру и скерлет и накићена *златом* и драгим камењем и бисером, и имаше *чашу златну* у руци својој, пуну гнусоба и нечистота блуда свога" (Отк. 17, 4); „и трговци земаљски заплакаће и зајаукати за њом, што њихове товаре нико више не купује/ Товаре *злата* и сребра и драгога камена и бисера и платна и порфире и свиле и скерлета, и сваког мирисног дрвета и свакојаког посуђа од слоноваче и свакојаких посуда од најскупљега дрвета, мједи и гвожђа и мермера" (Отк. 18, 11-12); „и говорећи: Авај, авај, граде велики, обучени у свилу и порфиру и скерлет и *накићени златом* и драгим камењем и бисером, јер у једном часу пропаде толико богатство" (Отк. 18, 16). Злато се помиње и у контексту страдања последњих времена: „И једно од четири жива бића даде седморици анђела *седам чаша златних* напуњених гњевом Бога који живи у вијекове вијекова" (Отк. 15, 7);„И изиђоше седам анђела из храма, који имаху седам зала, који бјеху обучени у чисто и свијетло платно и опасани преко прсију *појасима златним*" (Отк. 15, 6); „И видјех, и гле облак бијели, и на облаку сјеђаше Неко сличан Сину човјечијему, који је имао на глави својој *вијенац златан*, а у руци својој срп оштар" (Отк. 14, 14); златне венце на главама носе и скакавци (Отк. 9, 7).

[50] С. С. Аверинцев, нав. дело, 47, 49; уп. и *Симболика злата и сребра у уметничком златарству*.

[51] С. С. Аверинцев, нав. дело, 48; *Симболика злата и сребра у уметничком златарству*.

[52] С. С. Аверинцев, нав. дело, 48-49; *Симболика злата и сребра у уметничком златарству*.

TRADICIJA - FOLKLOR - IDENTITET.indb 283 26.9.2010 21:39:40

достојанства.[53] Дакле, примарно посматрано, у хришћанству је злато апсолутни и божански симбол. Као симболи непорочности и девичанске чистоте, сребро и злато се доводе у везу и са Богородицом. У овом контексту сребро представља Мајку Божију, а злато Христа.[54] Они су често, у глобалном традицијском оквиру, представљени заједно, као једна врста семантичких близанаца.[55]

У динамичком смислу, преображавање злата се повезује са просветљењем, аскезом и мучеништвом.[56] Насупрот магијској конотацији коју, код бројних народа, носи топљење и ливење метала, у хришћанству је овај процес у вези са искушењем и преображењем душе. Другим речима, на путу до сјаја злато и сребро пролазе кроз огањ, аналогно старозаветној формули која наглашава да је топионица за сребро и пећ за злато, док срца искушава Господ.[57] Исто тако, злато се у алхемијском контексту неизоставно повезује са иницијацијским преображајем човека ка божанском узору.[58] (Код Астека је злато симбол периодичног обнављања природе.[59] На Далеком истоку се верује да се злато рађа из земље, преображавањем тј. усавршавањем обичних метала.[60] У контексту уралских представа, злато је „најинтимнија тајна земље".[61] Саобразно

[53] С. С. Аверинцев, нав. дело, 48-49; *Симболика злата и сребра у уметничком златарству*.

[54] С. С. Аверинцев, нав. дело, 49; *Симболика злата и сребра у уметничком златарству*.

[55] В. рецимо: B. Krstić, nav. delo, 493.

[56] С. С. Аверинцев, нав. дело, 50-51; *Симболика злата и сребра у уметничком златарству*.

[57] С. С. Аверинцев, нав. дело, 50; *Симболика злата и сребра у уметничком златарству*.

[58] J. Chevalier, A. Gheerbrant, nav. delo, 792.

[59] Исто, 792.

[60] Исто, 792.

[61] Исто, 792.

TRADICIJA - FOLKLOR - IDENTITET.indb 284 26.9.2010 21:39:40

наведеним идејама, оно се такође повезује и са симболиком *бесмртности* у различитим традицијама.[62])

Димензије злата. У наставку ћемо покушати да представимо неколико посебно упућујућих (специјално издвојених и сажето уобличених) аспеката, односно семантичких димензија повезаних са златом као митолошким појмом, овога пута са експлицитним нагласком на српској грађи (наративна конструкција, етичка питања, прошло и савремено, опасно злато, повезана митска бића, животиње-чувари). Циљ оваквог приступа превасходно је предочавање оних нивоа разматране проблематике који упућују на сложеност злата, припремајући нас за наредну фазу његовог „декодирања". Дубљи слој семантичког разоткривања односи се на сагледавање злата као изванредно комплексног митског појма/обрасца, са сасвим специфичним значењима која се финализују представама о злату као предмету/материји од суштинског значаја и врхунске моћи, у непосредној релацији са питањима коначног животног самоостварења и смисла.

Наративна конструкција прича о злату. Када се вратимо српском етничком контексту приметићемо да се легенде о злату одликују „богатом и развијеном наративном конструкцијом (мноштво описа, детаља, драмских обрта), представљајући тако део богатог народног стваралаштва", пре свега на просторима источне Србије.[63] Наиме, „богатство источне Србије златоносном жицом, затим, бројни трагови о богатој културној историји са материјалним споменицима, који сведоче присуство древних цивилизација на овим просторима, као и вечита човечија тежња за материјалним богатством, основни су узроци настајања и постојања легенди о скривеном благу",[64] које потичу из давнина „и трају

[62] Исто, 792.

[63] Ж. Ромелић, *Легенде о злату*, 179. Видети и поглавље *Kompoziciona struktura*, у вези са закопаним благом, у Z. Karanović, *Zakopano blago – život i priča*, Bratstvo-Jedinstvo, Novi Sad, 1989, 98–100.

[64] Ж. Ромелић, нав. дело, 179.

TRADICIJA - FOLKLOR - IDENTITET.indb 285 26.9.2010 21:39:40

до данашњих дана, прилагођене историјским околностима, увек са много митског, чудесног, фантастичног".[65] Ове приче се одликују „широком, епском, нарацијом, са обиљем детаља и `доказа', богатим и сугестивним описима, при чему се наглашавају драматична места", а приповедачи легенде излажу „зависно од личног дара, са развијеном фабулом и током приче, где је главни мотив начин проналажења блага, а затим место, актери и читав систем прописаног понашања".[66]

Злато и етичка питања. Досадашњи истраживачи су описали више различитих варијанти прича о проналажењу злата, у зависности од начина на који се злато проналази.[67] Може се исто тако говорити и о постојању неколико врста злата, међу којима су најзначајнији: *завештано*, *отровано* и *проклето злато*.[68]

Интересантно је веровање појединих трагача за златом да „не постоји `проклето' благо, већ су то људи, који су похлепни за њим",[69] односно, „уколико се не поступи правилно, сносе се разне последице, та особа или њој најближи, неочекивано се разболи, умре, умно поремети". Ово је у складу са веровањем у општи закон узрока и последице, тј. „сетве" и „жетве", који је документован поменутом сврљишком грађом и опште распрострањен у источној Србији.[70]

Важно је нагласити да код становништва источне Србије, у чему се можемо сложити са закључком Живке Ромелић, „легенде о злату чине саставни део не само њиховог духовног, народног стваралаштва, већ и значајну црту менталитета,

[65] Исто, 179.
[66] Исто, 179.
[67] Исто, 180–182.
[68] Исто, 182–183.
[69] Исто, 183.
[70] И. Тодоровић, *Бог у предањима и веровањима становништва сврљишког краја*, Етно-културолошки зборник VI, Сврљиг, 2000, 64–65.

TRADICIJA - FOLKLOR - IDENTITET.indb 286 26.9.2010 21:39:41

једну од важних етнопсихичких особина".[71] У свим причама о скривеном благу „уочава се двострука дилема", јер „са једне стране, ради се о драгоценостима које нам заправо не припадају, које је неко, ко зна када и у којим околностима сакрио од других, вероватно и не желећи да се оно икада нађе"[72], а са друге, „јака је човечија жеља за благом, које у ствари више ником не припада (питање је само ко ће први стићи до њега)".[73] Међутим, универзално значење легенди о злату у ствари је „прича о људској судбини: изненада стечено богатство, злато, могло је да промени живот, али и да га доведе до саме ивице".[74] У сваком случају, митски систем који се формирао у вези са златом надограђује се и даље „добијајући неслућене размере, чинећи тако саставни део опште живућег фолклора источне Србије".[75] Штавише, слободно би се могло рећи и да „златарска" („златари" – назив за трагаче за златом у сврљишком крају и околним областима) предања представљају један од најзначајнијих, најразгранатијих и најживотнијих митских система народне религије источне Србије, посматрано у целини. (У том контексту треба приметити и да су управо *расковник* и *змај*, као чувари блага односно злата, посебно истакнута митска бића у читавој источној Србији, када је реч о експонираности ових митских ентитета у савременим народним веровањима и представама.[76])

Спој древног и савременог. Већ смо указали на чињеницу да се у митским представама о злату, на специфичан начин,

[71] Ж. Ромелић, нав. дело, 184.

[72] Исто, 184.

[73] Исто, 184.

[74] Исто, 184.

[75] Исто, 184.

[76] В. о *расковнику* у И. Тодоровић, *Митско злато*, 120–125; о *змајевима* у сврљишком крају в. нпр. А. Васиљевић, *О веровањима и обичајима из Сврљига*, Културна историја Сврљига IV, Сврљиг, 1996, 29–35; С. Петровић, *Митологија, магија и обичаји*, Српска митологија, књ. V, Просвета, Ниш, 2000, 369–374, 377–381.

TRADICIJA - FOLKLOR - IDENTITET.indb 287 26.9.2010 21:39:41

сусрећу и допуњују изузетно старе митолошке представе и савремени контекст. Познат је посебно илустративни пример забележен у селу Балта Бериловац, где постоји камен у облику седла, испод кога је (по причама) благо.[77] Према једном новијем народном веровању, „на тај камен је из авиона пао Краљевић Марко".[78]

Опасно злато. Уобичајено је и схватање да „злато доноси више штете него користи", јер „оно је опасно само по себи".[79] Тако се прича „да су људи пегави јер су као мали остављени на месту где је закопано благо, па их је оно ошаренило по лицу", а и „многи који су копали разболели су се, постали чудни или су добили некаквуману".[80] Контакт с благом (тј. златом) у великом броју случајева доводи човека у животну опасност. Реч је, заправо, „о магијској инфекцији, ризичном додиру с благом које је у власти натприродног света све док га друштво, као једини равноправни противник оностраних сила, поново не узме под своје и на тај начин очисти од непознатог, оностраног утицаја".[81]

Злато и митска бића. За митологију злата значајна су и различита митска бића, поред често помињаног расковника, змај и сребрни цар, на пример. По предању из Кучајне, Сребрни цар који борави под земљом је господар сребра и злата.[82] (Сребрног цара чува вода Дагодин која је у стању све да потопи[83], а у сродном контексту помиње се и Дајбог.) Легендама о Сребрном цару могу се прикључити бројне легенде о

[77] J. Mijailović, *U potrazi za zakopanim blagom*, Zbornik radova Muzeja rudarstva i metalurgije u Boru 5/6, Bor, 1987/1990, 174; И. Тодоровић, *Митско злато*, 133.

[78] J. Mijailović, nav. delo, 174.

[79] Исто, 175.

[80] Исто, 175.

[81] D. Bratić, *Gluvo doba*, Plato, Beograd, 1993, 111.

[82] Д. Јацановић, *Сребрни цар у светлу археолошких и етнолошких проучавања*, Етно-културолошки зборник VI, Сврљиг, 2000, 136.

[83] Исто, 137.

TRADICIJA - FOLKLOR - IDENTITET.indb 288 26.9.2010 21:39:41

закопаном благу[84], које се своде на неколико елемената: „1. у земљи, води или пећини налази се сакривено благо; 2. то благо чува змија или змај; 3. само поједини људи, у одређено време и уз одређене ритуале могу доћи до закопаног блага".[85] Поједини археолози закључују како „тумачењем остава касног бронзаног и раног гвозденог доба, односно закопаног блага, као заветних дарова врховном хтонском божанству – Сребрном цару (И. Т.: односно аналогном древном божанству)" добијамо могућност „њиховог потпунијег детерминисања, без логичких контрадикторности и недоследности".[86]

Животиње-чувари и таласон. Као што је документовано грађом из сврљишке области, посебну улогу у веровањима трагача за златом источне Србије има митска биљка расковник, за коју се сматра да поседује највећу могућу силу[87], и да је у вези са животињама-чуварима. Забележено је веровање како расковник ноћу светли и да је по облику сличан човеку, а његову светлост „у облику три свећице које горе изнад кладенца, могу видети само одабрани људи којима је трава намењена".[88] Исто тако, „веровало се да скривено благо увек чува нека страшна животиња која је била жртвована на месту где је благо закопано" и „кад би се копањем дошло близу блага, та би се животиња појављивала из јаме". Међутим, трагач не сме да се уплаши, „већ је животињу требало чврсто ухватити, па би се у рукама обрео ћуп са златом".[89]

У предоченом контексту потребно је навести још један специфичан систем веровања. Наиме, у одређеним деловима

[84] Исто, 137.
[85] Исто, 138.
[86] Исто, 139.
[87] И. Тодоровић, *Митско злато*, 122.
[88] С. Зечевић, *Нека веровања из традиције становништва приобалних насеља*, Гласник Етнографског музеја 57, Београд, 1993, 267.
[89] Исто, 268.

TRADICIJA - FOLKLOR - IDENTITET.indb 289 26.9.2010 21:39:41

источне Србије распрострањено је и веровање у таласоне, духове чија је дужност да чувају кућу, да је бране од недобронамерних и лопова, а „сматра се да таласони воде порекло од оних људских бића чија је сенка узидана у ту грађевину".[90] Распрострањено је веровање да ово биће „најчешће у облику какве животиње, чува закопано благо".[91] Сима Тројановић закључује како је назив *таласон* општеприсутан у Србији.[92] У данашњој Бугарској је *талас'м* „исто што и домовој за Русе", тј. „он штити кућу и каткад се јавља у облику змије".[93] Интересантно је и веровање да „ако би неко угледао змију пре Ђурђевдана, није требало да је убије, већ да пази где ће она ући у земљу", јер се веровало „да ту има скривеног блага".[94] Често се код Срба „таласон-чувар блага поистовећује са самим благом",[95] а и у северној Бугарској се верује „да талас'м у облику животиње чува закопано благо".[96] Тако се прича да је неки деда Лешко из села Левчева „ухватио хрта-таласона за уши и да му је у рукама остала посуда са старинским дукатима".[97] Наведене представе се евидентно наслањају и на етнографску грађу забележену у сврљишкој области.[98]

Злато као врхунски принцип. Након (превасходно) илустративног прегледа и разматрања појединих специфичних димензија митске феноменологије злата**,** у наредном сегменту, који има аналитички предзнак и који је најављен на почетку прошлог поглављу, пажњу ћемо обратити и на извесне посебно интересантне аспекте феноменологије злата. Они до

[90] С. Зечевић, *Таласони – Митска бића заштитници грађевина и закопаног блага*, ГЕМ 28/29, Београд, 1966, 287.
[91] Исто, 287.
[92] С. Тројановић, *Главни српски жртвени обичаји*, Српски етнографски зборник XVII, Београд, 1911, 60.
[93] С. Зечевић, *Таласони*..., 289.
[94] С. Зечевић, *Нека веровања*..., 268.
[95] С. Зечевић, *Таласони*..., 294.
[96] Исто, 294.
[97] Исто, 294.
[98] И. Тодоровић, *Митско злато*, 117–118; 119–120.

TRADICIJA - FOLKLOR - IDENTITET.indb 290 26.9.2010 21:39:42

сада нису били у истраживачком фокусу, иако њихови особени елементи непосредно произлазе из доступне етнографске грађе (многи од наведених елемената су непосредно уочени током претходних ауторових истраживања).[99]

*Архетипски контекст***.** Већ је примећено да најзначајнији митски и ритуални системи (одређене културне зоне) често представљају израз *архетипова*, односно одговарајућих модела који егзистирају на нивоу колективне психе.[100] Сажето речено, ови најсложенији/најзначајнији системи често се заснивају на митско-обредним сценаријима универзалног испољавања (тј. можемо рећи, „архетипског карактера"), који уједно представљају и манифестне форме *структуре ума* – базичних структурних образаца што одређују културну стварност и кроз суштинске феномене из области културе оваплоћују сопствене карактеристике.[101]

Управо је то случај и са најзначајнијим митолошким системима источне Србије (па и са митским комплексом трагања за златом), где јасно уочавамо архетипски митски сценарио заснован на идејама *средишта света*, *најмоћније силе*, *трагања за суштинским предметом*, *свеопштег митског*

[99] Исто

[100] Уп. закључке обимних студија И. Тодоровић, *Ритуал ума*; исти, *Митска истина Срба*; исти, *Света структура*. О *архетиповима* в. у K. G. Jung, *Arhetipovi i razvoj ličnosti*, Prosveta, Beograd, 2006; исти, *Човек и његови симболи*, Народна књига, Алфа, Београд, 1996. Између осталог, Јунг закључује: „Симболи се у сновима јављају спонтано, јер се снови догађају и нису смишљени; они су, дакле, главни извор читавог нашег знања о симболизму" (исто, 56). В. и поглавље *Историја и архетипови* у М. Елијаде, *Слике и симболи*. Према Елијадеу „у мери у којој превазилази историјски тренутак и отворено тежи за поновним живљењем архетипова, човек се остварује као целовито, универзално биће" (исто, 38).

[101] В. ауторову студију *Ритуал ума – значење и структура литијског опхода*, Посебна издања Етнографског института САНУ 53, Београд, 2005 (пре свега стр. 449–450, 465–467); уп. М. Елијаде, *Слике и симболи*, 40.

TRADICIJA - FOLKLOR - IDENTITET.indb 291 26.9.2010 21:39:42

структурисања стварности, *митског превазилажења базичних супротности* (мушко – женско, живот – смрт, човек – животиња, култура – природа, итд).[102]

Из наших истраживања и одговарајућих увида логично следи закључак да злато у предоченом, митолошки пројектованом, контексту представља *врхунско добро*, предмет од суштинског значаја, повезан са достизањем највеће среће и крајњег смисла.[103] Са друге стране, на шта смо већ указали, оно је истовремено и *проклето*, односно може бити извор највеће беде, несреће и пада.[104] И управо присуство овакве врсте дуалитета упућује нас на поимање злата као једне врсте архетипски модификованог тоталитета, уобличеног у контексту специфичних околности српске народне митологије.[105]

Наведене смернице закључивања нису усамљене. Примера ради, и према Зоји Карановић благо/злато се „показује као архетипска слика људске егзистенције, жеља и трагања (...) и никад сасвим досегнутог, тајне која се не да, јер и није дано смртнима да је открију".[106] Из наведеног, свакако, следи неопходност наглашавања универзалног карактера митологије трагања за златом, односно присуства карактеристичних архетипских мотива и представа у овим предањима.

Злато и потрага за врхунским принципом. Неопходно је, дакле, нагласити да трагање за златом поседује и обележја потраге за врхунским (духовним) начелом, а мишљење трагача за златом да „злато најчешће нађу они који га не траже"[107], непосредно нас упућује на поређење са начелима појединих утицајних (пре свега источњачких) филозофија и

[102] И. Тодоровић, *Митско злато*.
[103] Исто, 132.
[104] Исто, 120, 116.
[105] Исто, 132.
[106] Z. Karanović, nav. delo, 92.
[107] Исто, 180.

TRADICIJA - FOLKLOR - IDENTITET.indb 292 26.9.2010 21:39:43

религија.[108] У сличном смислу се потрага за златом надовезује и на бројне аналогне древне и савремене митске представе (почев, примера ради, од оних о трагању за „светим Гралом"), односно на сродне митске сценарије, који представљају најекспониранији мотиве многих живих митова базираних на древним обрасцима.[109] Наиме, поновићемо још једном, злато се, у различитим контекстима, непосредно изједначава са *суштинским предметом/материјом*, за којим се (у одговарајућим митским сценаријима) трага као за *крајњим животним циљем*.

Навешћемо један посебно илустративан, већ најављени пример, заснован на особеним аналогијама између представа о злату и представа о Гралу. Потрага за златом, као и потрага за светим Гралом, има јасно изражен иницијацијски карактер. И у једном и у другом контексту/случају реч је о трагању за предметом од врхунског значаја и највеће моћи. Примера ради, о Гралу се говори као о „предмету тако узвишеном да у рају нема ничег лепшег".[110] Двострука природа светог Грала у многимаспектимаодговараамбивалентностизлата[111],односно, често се посебно наглашава и „опасна природа грала".[112] Као и злато, у рукама недостојних Грал је неупотребљив.[113] Налик расковнику, Грал се често представља као најмоћнији предмет, односно најјача сила у природи[114], која,„с једне стране има моћ

[108] Примера ради, основна књига таоизма, „Тао Те Ђинг", на самом почетку ставља у први план управо начела наведеног типа (Lao Ce, *Tao Te Đing*, Babun, Beograd, 1997, 35).

[109] Уп. нпр. популарне књиге J. Evola, *Misterija Grala*, Utopija, Beograd, 2007 (посебно поглавље *Gral i hermetička tradicija*, 159–167); R. Kavendiš, *Kralj Artur i Gral*, Utopija, Beograd, 2005.

[110] J. Evola, nav. delo, 97.

[111] Исто, 83–84.

[112] Исто, 82.

[113] Исто, 83.

[114] Исто, 79, 97, итд.

TRADICIJA - FOLKLOR - IDENTITET.indb 293 26.9.2010 21:39:43

оживљавања", а са друге, „застрашујуће, разорно својство".[115]

Амбивалентне карактеристике злата (подсећамо на претходно поменуте примере)[116] су посебно наглашене, што додатно подвлачи његов специфични карактер, односно потенцира његову суштинску важност. На сличан начин је, наведимо један од најпознатијих примера, у далекоисточној традицији (филозофији и религији, тј. симболици) тоталитет приказан као амбивалентни систем, сачињен од комплементарно-супротстављених (јанг и јин) принципа.[117]

Надовезујући се на претходне констатације, злато можемо посматрати, како у општем, тако и у источносрбијанском контексту, као особену представу апсолутног тоталитета, уз напомену да управо злато представља семантичко упориште једног од најзначајнијих митских система ове области.

Расковник и архетипске представе суштине/врхунске силе. Направићемо, након претходних констатација, и једну илустративну дигресију са експерименталним предзнаком. Наиме, у већини представа о трагању за златом посебно значајну улогу има помињана митска биљка *расковник*. Забележене митске представе *расковник*, у смислу ентитета непосредно везаног за злато, дефинишу као најјачу силу у природи.[118] Посебно је интересантно да се описи расковника из источне Србије[119] – уз нешто имагинације – могу упоредити

[115] Исто, 81.

[116] И. Тодоровић, *Митско злато*, 120.

[117] О *јангу* и *јину* в. рецимо у поглављу *Религија старе Кине* у М. Елијаде, *Историја веровања и религијских идеја II*. Уосталом, симболика *јанга* и *јина* непосредно је повезана и са одговарајућом алхемијском симболиком (исто, 38–39); уп. и N. Stajić, *Parovi suprotnosti i njihova integracija u istočnjačkim tradicijama – magistarski rad*, Biblioteka Odeljenja za etnologiju i antropologiju Filozofskog falulteta u Beogradu, 2007; консултовати и студије М. Елијадеа и Д. Пајина.

[118] И. Тодоровић, *Митско злато*, 122.

[119] Исто, 120–125.

TRADICIJA - FOLKLOR - IDENTITET.indb 294 26.9.2010 21:39:43

са представама атомског модела, карактеристичног за савремену физику. Другим речима, сила расковника се заснива на два супротна принципа (мушки и женски, тј. плус и минус) који заједно дају 3 комбинације (+ +, + –, – –). Овим комбинацијама одговара троструко испољавање силе расковника: 1) изузетно снажна разорна сила (++, када се споје мушки и мушки расковник), 2) изузетно слаба сила (– –, када се споје два женска расковника) и 3) средња, идеална сила (+ –, када се споје мушки и женски расковник), која се може манифестовати у два варијантна облика (зависно од тога који се расковник налази унутар ризнице злата).[120]

Овакав модел силе подсећа на атомски (протон, електрон и неутрон) и општи модел сила (слаба, јака и електро-магнетна), с једне стране, као и на староиндијски модел „три гуне" (сатва, рађас и тамас), па и на, рецимо – уз нешто више слободе закључивања – хипотетични словенски модел „триглава", потенцијално сведочећи о извесној врсти дубље структурне повезаности наведених модела.[121]

Предочену подударност додатно подвлачи предање о *девет* врста женских расковника, наспрам којих стоји само *један* мушки, што се такође може упоредити са представом о томе да протон прадигматски сачињава *девет* кварковских могућности (сваки од три протонска кварка се појављује у три различите „боје", односно стања), наспрам електрона (принцип *један*) који не поседује унутрашњу структуру (на основу модела савремене физике).[122] Могуће је остварити девет комбинација између овог јединог мушког расковника и девет врста женских расковника (што би, у наведеном идејном контексту, могло да асоцира на деветочлану структуру неутрона, аналог-

[120] Исто, 122.

[121] О *три гуне* у општем смислу в. у М. Елијаде, *Историја веровања и религијских идеја II*, Просвета, Београд, 1991, 48; R. Iveković, *Počesi indijske misli*, Nolit, Beograd, 1991, 467, 468, 498. В. и у И. Тодоровић, *Ритуал ума*, 434 и 447.

[122] И. Тодоровић, *Митско злато*, 121.

TRADICIJA - FOLKLOR - IDENTITET.indb 295 26.9.2010 21:39:44

ну структури протона), али је само једна *права*.[123] И управо ова „идеална комбинација" представља пут ка злату, у разматраном митолошком контексту схваћеном као врста апсолутног тоталитета и врхунске стварности. Наравно, коинциденције овог типа наводимо пре свега као вид илустративног мисаоног експеримента, али експеримента са врло реалним и вишезначним конотацијама.[124]

Од примарне структуре мишљења до алхемије и мистичних представа. Сродна, готово идентична структурна основа такође одговара и базичном формалном моделу *примарне структуре мишљења* до којег долазимо на основу увида у истоветне структурне обрасце различитих феномена културне и природне стварности (од језичких и логичких модела, преко модела мисаоних игара, све до ритуалних и митских образаца).[125] Према томе, злато се јавља и као конкретизована манифестна представа/модел *универзалног кода* који се налази у основи најзначајнијих културних и природних феномена.

Посебно је, у датом контексту, занимљиво, и поменуто веровање *да злато проналази (само) онај ко га не тражи*. Наведена митска представа, како је већ речено, веома подсећа на принцип достизања стања крајњег духовног самоостварења, где такође до врхунског начела (тј. „просветљења") долази онај ко му не тежи.[126] Ово се може упоредити и са базичним формулисањем кварковских релација: упрошћено представљено, што су два кварка удаљенија привлачење међу њима је јаче, а што су ближи, привлачење је слабије (односно, њихов енергетски контакт је све слабији што су ближи).[127]

[123] Исто, 121–122.

[124] Уп. са општом концепцијом студије И. Тодоровић, *Света структура*.

[125] И. Тодоровић, *Ритуал ума*, поглавље VIII; исти, *Митска истина Срба*, поглавље VII; исти, *Света структура*.

[126] В. претходни текст и одговарајуће напомене (бр. 107 и бр. 108).

[127] Harald Fritzch, *Kvarkovi – Pratvar našega svijeta*, Školska knjiga, Zagreb, 1988, 156–157.

TRADICIJA - FOLKLOR - IDENTITET.indb 296 26.9.2010 21:39:44

Сличан је случај и са представама о злату. Донекле аналогно поменутим карактеристикама кварковског модела (који овде наводимо као специфични компаративно-илустративни пример) оно се често „тражи да се не нађе", јер се од тренутка проналаска најчешће активира управо *проклетство злата*, које се може протезати и на неколико колена. Са друге стране, изазов проналажења злата је сувише велики да би му се одолело: са златом су повезана разна упозоравајућа предања, мапе и тешкоће проналажења, али сам изазов трагања је често примарнији од богаћења, па чак и од представе о проклетству.[128]

Практично синониман контекст везује се и за извесне аспекте, тј. митске концепте алхемије, где се такође трага за златом као врхунским принципом, који је превасходно духовне, па тек онда материјалне природе.[129] Треба приметити и да је настанак савремених природних наука непосредно повезан са алхемијом, што на одговарајући начин илуструје (на први поглед веома необична) чињеница о изузетно обимним алхемичарским активностима Исака Њутна.[130]

[128] И. Тодоровић, *Митско злато*, 120.

[129] У контексту промишљања различитих аспеката алхемије у прошлости и садашњости в. рецимо V. Rabinovič, *Alhemija kao fenomen srednjovekovne kulture*, Prosveta, Beograd, 1989; С. Лозанић, *Света вештина и алхемија*, Флогистон, год. 2 бр. 4, 1996; Б. Хамваш, *Култ и култура*, Кораци, год. 28, књ. 46, св. 1/2, 1993; C. G. Jung, *Psihologija i alkemija*, Naprijed, Zagreb, 1988; L. Torndajk, *Alhemija u prvoj polovini 16. veka*, Delo, god. 31, br. 12, 1985; E. Kanzelije, *Alhemija danas*, Delo, god. 31, br. 12, 1985; в. и друге текстове посвећене алхемији у наведеном броју часописа Delo. Такође, в. – примера ради – и одредницу *Алхимия* у *Энциклопедия символов, знаков, эмблем*, Мидгард, Эксмо, Москва, 2008, 577, 580–596.

[130] Ово је општепозната чињеница, предочавана у различитим контекстима. В. Бети Џо Титер Добс, *Лов на зеленог лава – основи алхемије Исака Њутна*, Српско друштво за историју науке, Клуб НТ, Београд, 2002.

TRADICIJA - FOLKLOR - IDENTITET.indb 297 26.9.2010 21:39:44

Злато се налази и у средишту многих савремених митолошких система, и присутно је у различитим облицима савременог мистицизма.[131] За златом се трага и на плану микрокосмоса (ниво појединца) и на плану макрокосмоса (упоредити забележене представе о Србији и Есверлину/старом Сврљигу као митским средиштима света и подручјима од највећег глобалног значаја, која су, као таква, одређена управо значајем злата), што се може показати на значајном броју примера.[132]

Предочене аналогије управо говоре о универзалном карактеру извесних структура, односно о могућности постојања истоветних образаца на којима се заснива културна и природна стварност.[133] У истом контексту треба посматрати тј. анализирати и присуство *базичних митских релација* у разматраном митском комплексу (о чему ће бити речи у наредном поглављу).

Структура злата и култура природе. Нагласићемо и да злато поседује још једну специфичну димензију, која га, поред несумњивог специфичног (и вишеструко показаног) културног значаја, издваја у односу на остале елементе и манифестне изразе материје. Наиме, злато поседује 79 протона/електрона и 118 неутрона, што је уједно и број могућих елемената у оквиру класичног/стандардног модела периодног система хемијских елемената (са 7 електронских слојева).[134] Истовремено, ова релација упућује на хармонијско-симетријску структуру, с обзиром на то да

[131] В. нпр. у овом смислу илустративни текст S. Marković, *Ima zlata u Srbiji, samo treba znati gde je*, Treće oko 532, 4. maj 2010. У савремној штампи различитог профила може се пронаћи значајан број сличних текстова који у први план стављају управо злато, са нагласком на његовој митској компоненти; уп. и J. Stevanović, *Eldorado – pohlepa, strast i ludilo*, Istorija 4, maj 2010, 47.

[132] И. Тодоровић, *Митско злато*, 125–126.

[133] Исти, *Ритуал ума,* поглавље VIII.

[134] Наиме, „природно злато састоји се само из једног стабилног изотопа 197Au" (V. Janković, nav. delo, 267), односно 118 + 79 = 197. Уп. И. Тодоровић, *Света структура*, 259-260; 145–146.

TRADICIJA - FOLKLOR - IDENTITET.indb 298 26.9.2010 21:39:44

је 118 – 79 = 39, при чему је – као што одмах запажамо – 39 + 1 + 39 = 79 (дакле, број 39 упућује на принцип половине броја 79). Ово су и експонирани библијски (и универзални) кодни бројеви (39 књига Старог завета, на пример, итд.).[135] Према Милоју Ракочевићу, реномираном истраживачу релација универзалног карактера које спајају природне и културне феномене, злато се налази управо на позицији „златног пресека" у оквиру општег система хемијских елемената, што је такође једна специфична подударност, која додатно сведочи о значају злата како у природном, тако и у културном контексту.[136]

Суштински митски код злата. *Главне митске релације**:** примарни митски обрасци и примарна митска матрица.* Након претходних увида, назнака и објашњења, покушаћемо да представимо и оно што сачињава примарни митолошки „скелет" разматраних представа о злату. С тим у вези, усмерићемо се на примарне релације и принципе универзалног карактера, које смо такође препознали и унутар разгранатог, али јединственог, митског комплекса формираног око злата.

Другим речима, митски систем повезан са златом – на основу доступне етнографске грађе и одговарајућих увида – можемо посматрати у семантичком оквиру (базичних) митских релација: култура – природа, живот (овострано) – смрт (оностранo), човек – животиња, мушко – женско.[137]

[135] Сродну проблематику ћемо опширно разматрати на другом месту (пре свега у планираној монографији „Култура природе"). Уп. шири контекст у И. Тодоровић, *Света структура*, 258–261, 137–151.

[136] М. Ракочевић, *Хармонија периодног система хемијских елемената*, Флогистон 7, Београд, 1998, 177; исти, *Рационалност изворне религијске свести на примерима из Библије*, Наука – религија – друштво, Београд, 2002, 132; уп. и С. Т. Ђукић, М. М. Ракочевић, *Идеја тродимензионалности периодног система у изворним радовима Мендељејева*, Флогистон 12, Београд, 2002, 119–121. В. И. Тодоровић, *Света структура*, 332–337.

[137] В. о овим релацијама у И. Тодоровић, *Ритуал ума*, VII.6; исти,

TRADICIJA - FOLKLOR - IDENTITET.indb 299 26.9.2010 21:39:45

Наиме, злато се налази у поседу *оностраних сила* које га „дају" тек уз одређену жртву, односно уз примену одговарајућег знања и уз понашање које је карактеристично за ностални контекст (ћутање на пример).

Затим, оно је често представљено у облику *животиње*, која је (као семантичка категорија) у контексту митског мишљења повезана са оностраним, што је сасвим очигледно и у случају разматраног митског комплекса.

Релација кућа – шума, тј. *култура – природа*, представљена је кроз места на којима се налази злато, а која су најчешће (идеалтипска ситуација) негде далеко од насеља. Злато се, уосталом, проналази само у контексту сакралног времена и сакралног простора.

Митска релација *мушко – женско* је у разматраном идејном комплексу потенцирана кроз посебно наглашен однос мушког и женског расковника, чија природа и својства омогућавају улазак у простор где се налази злато, као сакрални предмет од врхунског значаја.[138] Ова релација, у предоченој форми, такође посредно указује и на једну врсту сакрализације сексуалности, чије се присуство (у различитим варијантним облицима) на српском етничком простору може пратити већ из времена далеке праисторије (уз посебан нагласак на културу Лепенског Вира, у чијем је глобалном митском систему, по свему судећи, сакрализација сексуалности и рађања такође имала сасвим специфичан значај).[139]

Имајући у виду назначене базичне митске релације, у разматраном комплексу јасно сагледавамо присуство *примарне митске матрице* (у смислу објективне категорије на чије је „системско постојање" указано у ранијим ауторовим радови-

Митска истина Срба, VII.3.

[138] В. конкретне примере у И. Тодоровић, *Митско злато*, 121–123.

[139] И. Тодоровић, *Етнолошко-антрополошки поглед на Лепенски Вир*, Етно-културолошки зборник XII, Сврљиг, 2008, 100–105; уп. и G. Devereux, *Bauba – mitska vulva*, August Cesarec, Zagreb, 1990, као и монографије Драгослава Срејовића посвећене Лепенском Виру.

TRADICIJA - FOLKLOR - IDENTITET.indb 300 26.9.2010 21:39:45

ма[140]), која у себи сажима и предочава главне семантичке димензије митологије злата.

Митске паралеле и базични контекст. Злато је, дакле, у забележеној етнографској грађи везано за оностранo, за „онај свет" тј. свет мртвих, исто као и животиње и удаљени, ненасељени простор. У истом контексту се појављују и митска бића повезана са златом (расковник, змај, сребрни цар, таласон, „старац који седи на троношцу"[141] итд.). Истоветност злата са хтонском животињом (змија, јеж или жаба, на пример) такође подлачи ову семантичку везу и одговарајући митолошки контекст.[142]

Обрасци и мотиви констатовани у сврљишкој области, а који за наш рад имају посебно значење, поседују аналогије са различитим митским системима и оквирима, од којих су неки веома стари и специфични.

На пример, „бели старац који седи (подбочен) на троношцу", као пандан умрлог претка (мотив претка помоћника), неодољиво подсећа на аналогну представу божанства из неолитске (пре свега винчанске) културе. Овај митски ентитет се, у контексту одговарајућег казивања, јавља као чувар блага (односно сакралног предмета) које се манифестује и као огромна змија са крстом на челу.[143] Сличан мотив (тј. ентитет) забележен је у различитим контекстима у предањима и веровањима становништва сврљишког краја, и у непосредној је вези са представама о змији чуваркући, као и са змајем, који представљају саставне делове древних митских садржаја са коренима већ у првим цивилизацијама овог простора.[144]

[140] В. у И. Тодоровић, *Ритуал ума*, поглавље VII.6; исти, *Митска истина Срба*, поглавље VII.3; исти, *Света структура*, поглавље IV.1.

[141] Исти, *Митско злато*, 119.

[142] В. карактеристичне примере у И. Тодоровић, *Митско злато*, 117–118, 119–120, 128.

[143] Исто, 119.

[144] И. Тодоровић, *Ритуал ума*, VII.1 I VII.2 (в. и напомену 76); уп. и В. Чајкановић, *Секула се у змију претворио*, Студије из српске

TRADICIJA - FOLKLOR - IDENTITET.indb 301 26.9.2010 21:39:46

Ови садржаји су у непосредној релацији са представама о хтонским и соларним митским ентитетима, у вези са светом предака. Са тајнама и знањима везаним за ентитете овог типа, следи из контекста одговарајућих народних предања, блиски су и локални врачеви тј. „свети људи" (готово сваку област српског етничког простора карактерише митски комплекс који сачињавају предања и представе о „локалном врховном врачу", тј. „светом човеку"). У типичном сврљишком случају то је Борко-травар. „Свети људи" имају моћ да дођу до траженог објекта „и након 40 година трагања".[145]

Парадоксални систем базичних принципа. Ако се надовежемо на претходна разматрања, намеће нам се потреба да сажето изведемо и истакнемо неколико закључака. Пре свега, јасно је да су основни принципи митског система трагања за златом одређени парадоксом и могу се дефинисати следећим одредницама: 1) злато је предмет од врхунског значаја, али предмет чија добробит и корисност нису унапред одређени, с обзиром на то да зависе од низа околности, од којих је велика већина неповољна (што је експлицитно наглашено веровањем да је „злато проклето"); 2) трагање за златом је одређено одговарајућим системом правила, али ни њихова примена не гарантује да ће се до њега уопште доћи, а и ако се дође, не зна

религије и фолклора 1910–1924, Београд, 1994, 394–395. О *змају* и *змији чуваркући* у општем контексту в. рецимо у С. Зечевић, *Митска бића српских предања*, Вук Караџић, Етнографски музеј, Београд, 1981, 67–74; 106–109. Примера ради, сасвим сигурно је веома старо веровање да „кућна змија живи под прагом или под огњиштем", односно, „у науци је утврђено да су праг и огњиште били култна места у кући и да су се сматрали стаништем предака" (исто, 106).

[145] И. Тодоровић, *Митско злато*, 123–124; исти, *Народна медицина некада и данас*, Историја медицине, фармације и народне медицине, Институт за савремену историју, Београд, Историјски архив „Тимочка крајина", Зајечар, Београд–Зајечар, 2007, 214–215, 223–224.

TRADICIJA - FOLKLOR - IDENTITET.indb 302 26.9.2010 21:39:46

се да ли ће оно донети корист или пропаст;[146] 3) до злата у највећем броју случајева стиже онај ко га не тражи, односно онај ко је на одређени начин предодређен да га пронађе, у складу са одговарајућим „заветом". Из наведених принципа произлази сложен филозофски и етички комплекс, који читавој митологији трагања за златом даје димензију мистеријске потраге за смислом живота и одговарајућом мудрости и моћи, иако је први утисак сасвим другачији.[147]

Границе феноменологије злата. У сваком случају, митологија злата веома је специфична и вишедимензионална, као што је јасно показано у претходним поглављима. Тематски оквири који су повезани са златом шире се до крајњих граница културних простора, а ово најпластичније можемо илустровати на примеру расковника и есхатолошког контекста.

„Егзистенцијални" кључ. Треба, пре свега, скренути пажњу на чињеницу да је митска биљка расковник, у виду манифестације једне од највећих сила у природи, (у одређеним аспектима) представљена и као семантички блиска чак и самом Исусу Христу.[148] Расковник је посредно повезан и синониман и са митским помоћницима (људским и животињским) који омогућавају трагачу да дође до злата и који такође, у домену митског мишљења, представљају натприродна бића од

[146] З. Карановић закључује како „приче о закопаном благу казују о томе да до предмета жеље није лако доћи и да је ово у основи немогуће. Разлози за то траже се у реалном искуству (у друштвено-економским односима владавине мањине над већином – благо на превару односе грађани, трговци Турци, Мађари). Али, до блага није могуће доћи и зато што се оно не да, јер човеку није дано да завири у тајне света. А ако то и учини, цена коју мора платити је превелика. Или се, пак, све заврши у недодирљивим пределима утопије" (Z. Karanović, nav. delo, 92).

[147] Уп. са претходним поглављима (*Злато и етичка питања*, *Злато и потрага за врхунским принципом*, итд.) и одговарајућим напоменама.

[148] И. Тодоровић, *Митско злато*, 122.

TRADICIJA - FOLKLOR - IDENTITET.indb 303 26.9.2010 21:39:46

врхунског значаја.

Расковник и митски помоћници (као и митски чувари злата), заправо, превасходно означавају медијалне ентитете који се налазе на граници између овостраног и оностраног, тј. света живих и света мртвих. Уз помоћ одговарајућих ритуалних радњи, ови медијални ентитети могу бити „ритуално преосмишљени" и преведени из статуса оностраног ентитета у овострани контекст, уз нагласак на чињеници да они увек могу да остваре контакт са оностраним (с обзиром на своју примарну припадност), и на тај начин и трагача за златом уведу у одговарајући оностран простор, у којем се налази злато.[149]

Злато у наведеном митском контексту (а о чему смо већ говорили) има функцију „предмета највеће моћи и вредности", односно функцију једне врсте суштинске, одуховљене материје, чије проналажење решава све проблеме. Међутим, овај тражени предмет истовремено може бити и средство уништења и самоуништења, с обзиром на његов примарно „оностран" карактер и суштинску припадност свету мртвих, са којим живи не могу контактирати без последица (осим, наравно, оних ретких изабраних, *хероја* предодређених да пронађу и задрже злато).[150]

И расковник је, у смислу ентитета истог ранга, примарно „оностран", а готово је подједнако тешко доћи до њега као и до злата. Другим речима, и овај подвиг је, заправо, могућ само херојy шаманског профила (типа сврљишког Деда-Борка)[151], судбински предодређеног за спровођење херојског дела. Дакле, као што смо већ наговестили, они („врачеви" највишег ранга, змајевити људи итд.) који су и иначе у стању да премосте границу између овостраног и оностраног света – могу да дођу до

[149] Уп. Љ. Раденковић, *Симболика света у народној магији Јужних Словена*, 47–48; исти, *Симболика злата и сребра у народној култури*, Даница, Београд, 1997, 258–259.

[150] Уп. И. Тодоровић, *Митско злато*, 130–132; Љ. Раденковић, *Симболика злата и сребра у народној култури*, 259, 262.

[151] И. Тодоровић, *Митско злато*, 121.

TRADICIJA - FOLKLOR - IDENTITET.indb 304 26.9.2010 21:39:47

расковника и злата, односно до тајне о начину њиховог проналажења, до ексклузивног „тајног знања".[152]

Приликом контакта трагача и злата, неопходно је да трагач, уколико жели позитиван исход, поседује еквиваленте оностраних „атрибута" тј. „аргумената" злата: наспрам чувара злата стоји митски помоћник (у идеалтипским оквирима система), а наспрам расковника који чува злато налази се другополни расковник којег поседује „златар".[153] Исто тако, неприступачност митског простора који окружује злато превазилази се ексклузивношћу митског времена које користи трагач (с обзиром на то да је бар једном у временском циклусу недодирљивост митског простора злата или расковника, ипак, нарушена).

Према томе, трагање за златом је заправо синонимно привременом преласку у подручје оностраног и овладавању његовим силама. У овом семантичком оквиру, оно се јавља и као превазилажење смрти, односно достизање вечног живота, тј. вечне среће. Наведени контекст наглашава и оваплоћење једног од примарних митско-ритуалних принципа архетипског карактера, односно обрасца заснованог управо на митском превазилажењу релације живот – смрт.[154]

Наравно, наспрам судбине злата и одговарајућег информацијског система („куран" злата, „проклетство" злата, итд.)[155] стоји судбина трагача, односно одговарајућа (не)предодређеност проналажења злата, и знања која он поседује (знање како поступити у митском простору злата, односно како користити расковник или трагалачке инструменте, како доћи до скровишта или како се понашати у односу на сараднике итд.).[156] Према томе, херој-трагач мора да поседује и извесно знање, као и одговарајуће етичке квалитете, како би се супротставио „оно-

[152] M. Popović Radović, *Srpska mitska priča*, Rad, 1989, 65–68.
[153] И. Тодоровић, *Митско злато*, 122.
[154] Исти, *Митска истина Срба*, 182–183; исти, *Ритуал ума*, 364–370.
[155] В. конкретне примере у И. Тодоровић, *Митско злато*, 116, 125.
[156] Исто, 116-120, 126-127, итд.

TRADICIJA - FOLKLOR - IDENTITET.indb 305 26.9.2010 21:39:47

страној" предодређености, условљености и опасној „пасивности" злата. Дакле, спрам когнитивно-етичког квалитета трагача, стоји одговарајући кодекс захтеваног понашања, односно суровост и неумитност природне датости злата, суштинског „предмета моћи" из света оностраног тј. мртвих. Наведена релација додатно подвлачи већ предочени, основни однос који се налази и у средишту целокупне митологије трагања за златом: однос живот – смрт.[157]

Ово би, наравно, био идеалтипски оквир који се у пракси манифестује кроз неизбројив низ варијантних облика, а све предочене релације (односно систем релација) могле би се представити и уз помоћ одговарајућих шематских представа.[158]

Есхатолошки контекст и злато. Као што је констатовано у претходним (ауторовим) радовима, злато се у српској традицији јавља и у непосредној вези са есхатолошким контекстима, односно у вези са идејама о „крају времена" и о Србији као метафизичком средишту света, где ће се одвијати и коначна, одлучујућа битка између сила Добра и Зла.[159]

На пример, у пророчанству које се приписује „једном немачком монаху" управо у овом контексту се помиње злато[160], а сличан је случај и са есхатолошким предањима забележеним у сврљишком крају, констатованим управо код казивача „специјалиста" за „златарска" предања, тј. за приче о трагању за златом и одговарајућу традицију.[161] У сродном

[157] Уп. и са закључцима Љ. Раденковића, који посебно наглашава хтонски карактер злата (*Симболика света*..., 257, 260).

[158] Уп. са структурним представама *примарне митске матрице* у претходним ауторовим радовима: *Митска истина Срба*, 210–212; *Ритуал ума*, 365–367.

[159] Исти, *Митска истина Срба* (рецимо поглавље IV.1 и стр. 103–108, 412).

[160] P. Matić, *Tajne proroka*, Beograd, 1990, 108–110 (в. и напомену бр. 32).

[161] И. Тодоровић, *Митско злато*, 125–126.

TRADICIJA - FOLKLOR - IDENTITET.indb 306 26.9.2010 21:39:47

се контексту, уосталом, помиње и митски град Есверлин, у форми извесне врсте средишта света. Наравно, ови мотиви се непосредно надовезују на један од најзначајнијих и најраспрострањенијих савремених српских митова, који је у претходним радовима дефинисан као *митски идејни систем „Срби, народ најстарији"*.[162]

Од посебне је важности, у овом смислу, скренути пажњу на древне митолошке представе по којима је злато подземно сунце, тј. предмет у непосредној релацији са наведеним мотивом, јер „злато се најчешће асоцира са светлошћу, тачније оно је одраз сунца, његов други, подземни лик, као што је икона одраз светог".[163] Према томе, претходно помињано схватање злата као синонима за највећу силу у природи, сасвим је појмљиво и у овом семантичком кључу, с обзиром на његову непосредну повезаност са сунцем и са оностраним светом, који, слично злату, поседује (као примарне) атрибуте вечног и непроменљивог.[164] Уосталом, ниједан од природних елемената „нема такав симболички статус и није у толикој мери везан за цивилизацију као злато"[165], а у предоченом контексту је од истог значаја и (синонимна) повезаност злата са симболиком изгубљеног раја.[166]

Рекапитулација и финална разрада митолошких садржаја повезаних са златом. *Базични митски оквири.* Са елементом злата (у контексту српске народне митологије) блиско су, према томе, повезани бројни/различити митолошки комплекси, од којих су у претходним поглављима посебно наглашени – „врхунаравни" (злато као предмет од суштинског значаја), архетипски, „егзистенцијални" („оностранн") и есхатолошки контекст, и то у специфичном смислу, са аспектима

[162] И. Тодоровић, *Митска истина Срба*.
[163] Љ. Раденковић, *Симболика света у народној магији Јужних Словена*, 256.
[164] Исто, 256.
[165] Исто, 255.
[166] Исто, 255.

TRADICIJA - FOLKLOR - IDENTITET.indb 307 26.9.2010 21:39:48

који указују на особен митолошки значај тј. употребну вредност злата, и који могу имати веома древно порекло.

Овоме у прилог говори већ поменута синонимија злата са „подземним сунцем", као и његова значењска блискост са женским полним органом[167], што заједно асоцира на симболику рађања, у контексту оностраног тј. „ноћног" и „подземног", које је само друга страна „светлости", „овостраног", „дневног" и „надземног" (света). На овај начин злато у себи успоставља и симболички тоталитет, у непосредној вези са древним представама Сунца које поседује своју „надземну" (видљиву) и „подземну" (невидљиву) фазу.[168]

На основу доступних података можемо претпоставити постојање древног митолошког тј. архетипског контекста, који подразумева присуство ентитета на нивоу Богиње-прародитељке што (у различитим културним оквирима) порађа космички и антропички принцип, али и тоталитет материје изражен у облику сунца/злата, односно злата које има своју видљиву и невидљиву варијанту, представљајући суштину материје.[169] У аналогном смислу је, уосталом, злато присутно и у алхемијским митовима и одговарајућим (глобално распростањеним) митским системима: оно представља савршену,

[167] Исто, 260; в. Б. Андреевич Успенский, *Филологические разыскания в области славянских древностей*, Издательство московского универзитета, Москва, 1982, 60–64.

[168] У српској народној традицији „постоји и веровање да Сунце умре чим зађе и да се сваког јутра рађа ново, као и схватање да оно ноћу путује испод Земље, од запада ка истоку", а по једном веровању „Сунце увече пада у море и ујутро из мора поново излази". Исто тако, „на ноћно Сунце и на његов боравак у доњем свету указивало би и веровање да Сунце које се рађа из воде напада аждаја коју тада Св. Илија опали громом" (Ш.К., *Сунце*, у: *Српски митолошки речник*, Етнографски институт САНУ, Интерпринт, Београд, 1998, 429).

[169] Уп. *Божица која го раѓа сонцето* и *Соларни слики* у Н. Чаусидис, *Митските слики на Јужните Словени*, Мисла, Скопје, 1994, 216–218, 259. и даље).

TRADICIJA - FOLKLOR - IDENTITET.indb 308 26.9.2010 21:39:48

преображену материју, најзначајнији елемент у природи. На поменуту симболику преображаја, тј. плодности и рађања, упућује и мотив златне јабуке, општераспрострањен у српској народној традицији.[170]

Са друге стране – на шта је претходно указано – „земаљски" и „подземни" карактер злата (и блага, уопште) смешта га неизоставно у оквире ностранога[171], где је, по природи ствари, у директној вези са најзначајнијим ностраним натприродним ентитетима, какви су (у оквиру српске народне митологије) змај, змија чуваркућа, таласон, сребрни цар, вила, расковник итд. Другим речима, у датом контексту оно је (уколико се следи одговарајућа митска логика) и ствар од највећег значаја, односно митски предмет о којем брину најзначајнији митски ентитети српске народне митологије.

Сходно овоме, према Добрили Братић, управо „огромна моћ колективне идеје утиснуте у материју можда се најбоље види баш на примеру злата, које снагом праве чаролије прелази баријере простора и времена, остајући при том непромењено, а мењајући све чега се дотакне. Универзална вредност која се кроз векове придавала злату чини од њега моћника којем је заиста тешко одолети".[172]

Конкретизована разрада основних семантичких токова хипотетичног митског контекста. Као што је већ наглашено, мотив „подземног сунца" се у многим аспектима може повезати са митологијом злата, нарочито када је реч о његовом прототипском утемељењу и древним представама.

(Уосталом, не бисмо били далеко од истине уколико бисмо закључили да преко истраживања комплекса веровања повезаних са златом, можемо, на индиректан начин, следећи путоказе злата као идеалтипског методолошког посредника,

[170] Златна јабука је истовремено и познати симбол Сунца; в. Ш.К., *Сунце,* у: *Српски митолошки речник*, 429. Уп. и Љ. Раденковић, *Симболика злата*..., 261.

[171] D. Bratić, nav. delo, 98.

[172] Исто, 114.

TRADICIJA - FOLKLOR - IDENTITET.indb 309 26.9.2010 21:39:48

доћи чак и до неких од кључних идејних поставки најзначајнијих религијско-митолошких комплекса из древне прошлости, чији реликти су, примера ради, и идејни системи као што су јога, алхемија, шаманизам.[173] И то је, између осталог, један од значајних разлога нашег опредељења за бављење овом недвосмислено занимљивом проблематиком. О специјалном значају управо наведених митско-религијских комплекса у глобалном контексту сведочи и чињеница да се истраживач који је предузео најопсежније напоре у циљу реконструисања главних токова опште историје веровања и религијских идеја, Мирча Елијаде, у посебним, и посебно експонираним, веома обимним студијама фокусирао управо на ова три религијска комплекса, односно на *јогу*, *шаманизам* и *алхемију*.[174])

Надовезујући се на представу о „подземном сунцу" у различитим традицијама препознајемо соларне мотиве који су у

[173] Примера ради, филозоф Бела Хамваш упоредно, и у истом контексту, разматра феномене алхемије и јоге (Б. Хамваш, нав. дело, 61–70, 70–80).

[174] В. поменуте обимне студије Мирче Елијадеа (*Јога*, БИГЗ, Београд, 1984; *Шаманизам*, Матица српска, Нови Сад, 1985). О повезаности *алхемије* и *јоге* в. пре свега у M. Elijade, *Kovači i alkemičari*, Grafički zavod Hrvatske, Zagreb, 1982, 139 и даље. По представама о јогинима-алхемичарима, они су „с помоћу ритмизације дисања (*prânâyâma*) и употребом биљних и минералних љекарија постизавали да у бесконачност продуже своју младост, као и да обичне метале претворе у злато" (исто, 139). Другим речима, „сасвим природно нам се намећу извјесне конвергенције између јоге, особито тантричке хатхајоге и алкемије. То се понајприје очитује у аналогији између јогина који се у покусима служи својим властитим тијелом и својим психоменталним животом и, с друге стране, алкемичара који се у својим експериментима служи тварима. И једном и другом циљ је да те 'нечисте' твари с којима ради 'очисти', да их 'усавршује' и, напокон, да их претвори у 'злато'. Као што смо, наиме, већ видјели, 'злато је бесмртност': злато је савршен метал и његова симболика одговара симболици Духа чистог, слободног и бесмртног" (исто, 141).

TRADICIJA - FOLKLOR - IDENTITET.indb 310 26.9.2010 21:39:49

непосредној вези са златом, тако да морамо изнети још једну констатацију о потврди већ изречене чињенице – како постоји јасна повезаност између соларне симболике и симболике злата.[175] Ово нас опет доводи и до календарске симболике, односно симболике временских циклуса праћених одговарајућим сукобима са есхатолошким предзнаком, пројектоване на различите хронолошке нивое (дан, година, космички циклус)[176]. Треба, такође, нагласити да се соларна симболика испољава и на унутрашњем и на спољашњем плану, односно и на антрополошком (план људског тела) и на поменутом космичко-календарском нивоу. Тако се, на пример, сунце семантички изједначава/повезује са умом, просветљењем, главом (у једном контексту), исто као што се у другом контексту доводи у везу са полним органима и рађањем (видети већ поменуте примере из далеке прошлости, пре свега посебно илустративне семантичке оквире и димензије културе Лепенског Вира).[177]

Два (комплементарно-супротна) аспекта сунца и његове соларне симболике јасно су назначена и у поменутим идејама о постојању „дневног" и „ноћног" сунца, односно „надземног" и „подземног" сунца. При томе би, на шта смо

[175] Ово, као што смо већ видели, наглашавају бројни текстови и аутори. Наиме, злато „још од древних цивилизација је симбол сунчевог сјаја, блеска муње ('сунце је злато'), моћи и богатства у свим подручјима" (M. Veselinović Šulc, n. d., 52). В. С. С. Аверинцев, нав. дело, 48; Љ. Раденковић, *Симболика злата*..., 258. В. и карактеристичне примере који (у разматраном контексту) повезују српску са другим индоевропским традицијама у А. Лома, *Пракосово – словенски и индоевропски корени српске епике*, Балканолошки институт САНУ, Посебна издања 78, Београд, 2002, 239, 245 и даље.

[176] И. Тодоровић, *Ритуал ума*, VII.6.

[177] У овом контексту могли бисмо навести већи број конкретних примера који непосредно упућују на вишеструке симболичке синонимије овог типа. В. И. Тодоровић, *Етнолошко-антрополошки поглед на Лепенски Вир*, Етно-културолошки зборник XII, Сврљиг, 2008, стр. 100 и даље.

TRADICIJA - FOLKLOR - IDENTITET.indb 311 26.9.2010 21:39:49

претходно указали, ово друго сунце у многим аспектима управо одговарало митолошком контексту и значењу злата. То је истакнуто и у предањима из североисточне Србије из митског контекста формираног око Сребрног цара, који представља ентитет у директној вези са идејом/представом „подземног сунца".[178]

Злато би у дотичном смислу, а што је такође наглашено у ранијим текстовима, било аналогно сунцу које је, након заласка, ноћу отишло у земљу и „умрло", преображавајући се у овај метал.[179] По истом митолошком сценарију, сваког јутра се рађа ново сунце које сваке вечери умире, одлазећи у подручје оностраног, где важе закони „оног света", што је и један од главних разлога зашто се злату приступа са становишта успостављања контакта са оностраним бићем. При томе важе правила типична за комуникацију са оностраним: ћутање (забрана говора), копање тј. трагање искључиво ноћу и слично, уз мноштво примера контаката са личностима односно ентитетима очигледно оностраног карактера.[180] С обзиром на то да је некада било сунце, злато поседује огромну енергију и мистичну ауру, што су особине које се придају и митском расковнику као „неопходном услову за проналажење злата".

Сведочанство бајке. Изнесене констатације на најбољи начин поткрепљује бајковни материјал. Наиме, далеко царство из бајки у које доспева јунак, јасно одвојено од „овостране" земље и реалности, често се налази управо под земљом.[181] Међутим, у овом подземном свету „обично није уопће тамно, тамо је иста таква земља као ту".[182] У том царству се често налазе златни дворци, а понекад је то и златни град[183], при чему – у

[178] В. наведени рад Д. Јацановића.

[179] И. Тодоровић, *Митско злато*, 131.

[180] В. мотиве „старца на троношцу", тј. „умрлог претка" итд. у И. Тодоровић, *Митско злато*, 119–120.

[181] V. Prop, *Historijski korijeni bajke*, Svjetlost, Sarajevo, 1990, 425–426.

[182] Исто, 426.

[183] Исто, 427 и 428.

TRADICIJA - FOLKLOR - IDENTITET.indb 312 26.9.2010 21:39:49

сваком случају – можемо приметити да то оностранo царство „има неку везу са сунцем".[184] Понекад се, уосталом, оно и децидирано назива „сунчана држава".[185] У овом контексту се појмови сунце и злато врло често доводе у везу као синоними а „све, како год повезано с тридесетим (И. Т.: оностраним) царством може попримити златну боју"[186]. Наиме, и „предмети које ваља донети из тридесетог царства готово су увијек златни".[187] Владимир Проп наводи читав низ примера који непосредно наглашавају свеприсутност злата у оностраном царству бајковних и митских представа, закључујући како „злато фигурира тако често, тако изразито, у тако разноликим облицима да се тридесето царство може с пуним правом назвати златним царством", односно, може се чак рећи како „све што је обојено златном бојом самим тим показује своју припадност другом царству".[188] Другим речима, оностранo царство тј. сунчано царство, истовремено је и царство злата јер је злато исто што и сунце, односно подземно сунце које обитава у свету мртвих.[189]

На наведене мотиве непосредно се надовезује већ помињани, општи иницијацијски контекст. Другим речима, узимање у обзир и иницијацијског „кључа" тумачења – при чему се „умирање сунца" може посматрати у смислу његове привремене смрти иницијацијског типа, након чега следи ново рађање – упућује нас на још једну посебно слојевиту семантичку димензију злата.[190] Примера ради, и у српској народној митологији

[184] Исто, 428.
[185] Исто, 428.
[186] Исто, 430.
[187] Исто, 430.
[188] Исто, 431.
[189] Уп. са златом као симболом духовног света у хришћанству. В. претходни текст (поглавље *Хришћански контекст – илустративни примери*) и напомене.
[190] У појединим митским представама, рецимо, змај гута сунце или је понекад и сам сунце (V. Prop, nav. delo, 404; в. и поглавље *Premještanje zmaja na nebo*, 404-407). За нас је овде посебно

TRADICIJA - FOLKLOR - IDENTITET.indb 313 26.9.2010 21:39:50

јасно је назначен (парахришћански) временски календарски оквир „рађања младог Бога", односно ентитета са соларним карактеристикама – сваке нове године, у контексту проласка кроз једну врсту нове иницијацијске фазе.[191]

Додајмо на крају и то да нам назначени јунговски приступ овој проблематици непосредно предочава управо архетипски карактер злата, односно његово значење примарне и савршене материје (аналогно „чаробним предметима" из митова и бајки), која је комплементарна са одговарајућим (првобитним) стањем духа, односно са „просветљењем", тј. самоостварењем.[192] Управо у алхемији (па и јоги) посебно је назначен овакав карактер злата, у смислу материјализованог духа[193], односно једне врсте приближеног и приступачног сунца. Слично се може рећи и за хришћанску симболику злата. Уосталом, и његов амбивалентни карактер је сасвим

занимљив и податак да су „Египћани замишљали Сунце како се у лађи спушта у царство мртвих", а „умрли је сам постајао Сунце" (исто, 410). Из тог разлога је „ждерач Сунца (...) уједно ждерач умрлог који је приспио у царство мртвих" (исто, 410). Иначе, идеалтипски иницијацијски бајковни сценарио подразумевао би гутање и испљувавање или синонимно ослобађање (на пример, након победе над „ждерачем"/гутачем). Уп. тумачење општег бајковног контекста у складу са примарношћу мотива иницијације и представа о оностраном у наведеном делу В. Пропа (пре свега поглавље *Bajka kao celina*, 533-546).

[191] В. тумачење Ш.К., *Божић*, у: *Српски митолошки речник*, 43–46.

[192] Уп. C. G. Jung, *Psihologija i alkemija*; в. и друга Јунгова дела посвећена сродној проблематици: *Alhemijske studije*, Atos, Beograd, 1997; *Mysterium Coniunctionis – istraživanja o razdvajanju i spajanju duševnih suprotnosti u alhemiji I*, Atos, Beograd, 1999; *Mysterium Coniunctionis – istraživanja o razdvajanju i spajanju duševnih suprotnosti u alhemiji II*, Atos, Beograd, 2001.

[193] Елијаде, у контексту повезивања феномена алхемије и јоге, закључује да је злато„савршен метал и његова симболика одговара симболици Духа чистог, слободног и бесмртног" (M. Elijade, *Kovači i alkemičari*, 141).

TRADICIJA - FOLKLOR - IDENTITET.indb 314 26.9.2010 21:39:50

у складу са предоченим архетипским оквиром и одговарајућим значењима.

Завршни осврт (или Уместо закључка). Повезаност митова са језгрима колективне психе је неоспорна.[194] Видели смо да се, уз помоћ злата, трага и за врхунским принципом, како у прошлости тако и у садашњости. С тим у вези, злато се логично јавља и у облику кључа за многобројне скривене садржаје колективног несвесног. Преко митологије злата долазимо и до архетипских митских образаца, као и до тзв. *примарне митске матрице*, а уз његову помоћ стижемо и до увида у свеједињство митско-ритуалних схватања (односно повезаности, на први поглед, удаљених простора и култура).[195]

У овом тексту представљене су основне семантичке димензије и одговарајуће релације из оквира митолошког комплекса злата, са нагласком на структурном и, широко схваћеном, компаративном приступу.

Теренска истраживања спроведена у различитим областима источне Србије дају нам за право да приметимо како златарска предања данас представљају један од најживљих и варијантним мотивима најбогатијих митских система источне Србије, а слична је ситуација и у неким другим деловима српског етничког простора.[196] С друге стране, трагање за златом

[194] В. Ц. Л. Хендерсон, *Древни митови и савремени човек*, у: К. Г. Јунг, *Човек и његови симболи*. В. и поменута дела М. Елијадеа (пре свега поглавље *Историја и архетипови* у: М. Елијаде, *Слике и симболи*), као и напомену бр. 1 у овом раду. Уп. и поглавље *O arhetipovima kolektivnog nesvesnog* у K. G. Jung, *Arhetipovi i razvoj ličnosti*; в. напомену бр. 100.

[195] Порекло архетипова је „непознато и они се репродукују у свим временима и на свим меридијанима – чак и тамо где треба искључити преношење путем директног потомства" (К. Г. Јунг, *Човек и његови симболи*, 74). Уп. и са закључцима који произлазе из наведене студије В. Пропа (в. још једном поменуто поглавље *Bajka kao cjelina*).

[196] И. Тодоровић, *Митско злато*, посебно стр. 113. и 128–129. Треба знати и да је најстарији налаз злата у Европи управо на Балкану, на

TRADICIJA - FOLKLOR - IDENTITET.indb 315 26.9.2010 21:39:50

је често узрок убистава, несрећа, криминалних радњи[197], што – сасвим сигурно – захтева засебну, не мање обимну студију. Оно је, у овом смислу, повезано са похлепом, анти-духовношћу и себичношћу, а практични учинак трагања за златом је – у својој основи – често и катастрофалан.[198] Другим речима, представе о злату су врло често израз „лоше традиције", сасвим супротно у односу на семантичке просторе које злато, најчешће, заузима у различитим културама, пре свега у хришћанству.[199]

У сваком случају, митологија злата је изузетно слојевит феномен и ова проблематика би могла бити разматрана на читавом низу семантичких планова[200], од којих су у овом раду

подручју данашње Бугарске (V. Janković, nav. delo, 266).

[197] В. рецимо В. Филиповић, С. Миливојевић, *Уништавање археолошких локалитета, утврђења и сакралних места у области Сврљига*, Етнокултуролошки зборник XII, Сврљиг, 2008. Између осталог, и „света места – цркве, црквишта, пећине-испоснице, џамија и камени крстови са заветним дрвећем, од скора су такође на мети екипа које трагају за закопаним благом", односно – „највише су угрожена црквишта, али су последњих година поједине рупе копане и у оквиру црквених порти, посебно код оних које немају присутног свештеника" (исто, 109). Уп. и И. Тодоровић, *Митско злато*, 126, 117.

[198] О овоме говоре и бројна сведочанства која смо забележили током непосредних теренских истраживања. Наиме, „злато је због своје племенитости и лепоте било предмет обожавања, извор благостања и разлог многих невоља у људској историји" (V. Janković, nav. delo, 267).

[199] В. поглавље посвећено тумачењу злата у хришћанском контексту, у првом делу текста. Укратко о практичној примени злата у различите сврхе, почев од израде новца и одличја, па све до медицине и електротехнике в. рецимо у V. Janković, nav. delo, 267–268.

[200] Примера ради, присуство и значење злата у хришћанском и православно-хришћанском контексту свакако је врло инспиративно и захтевало би посебну студију. Исто се може рећи и за, у ужем смислу, митолошко-историјску компоненту разматраног

TRADICIJA - FOLKLOR - IDENTITET.indb 316 26.9.2010 21:39:50

посебно наглашени пре свега они који су специфични и посебно илустративни, односно они који нас директно упућују на закључак о изузетном значају злата у глобалним културним оквирима, а пре свега у систему српске народне митологије.

Уместо закључка поновићемо на самом крају констатацију да злато у једном од својих манифестних израза може имати сасвим профану и вулгаризовану улогу, што се манифестује разорним понашањем и социјалном патологијом. Са друге стране, оно је симбол најузвишенијих појмова и ентитета, духовног света и Бога, израз непорочности и непроменљиве истине.[201] С тим у вези, злато је и пар екселанс симбол *традиције*, али и *идентитета*. Уосталом, наглашена комплексност и амбивалентност (изражена на неколико нивоа) јесу и његове основне карактеристике у општем културном контексту.

феномена. Када је, пак, реч о општем економско-историјском контексту в. нпр. P. Vilar, *Zlato i novac povijesti*, Nolit, Beograd, 1990. Наравно, наведеним (илустративним) примерима се никако не исцрпљују димензије проучавања злата на различитим нивоима.

[201] В. још једном вишеструко помињани текст С. С. Аверинцева.

TRADICIJA - FOLKLOR - IDENTITET.indb 317 26.9.2010 21:39:51

Резиме

Митологија повезана са златом изузетно је сложена и инспиративна, како у општем контексту, тако и када је реч о српској традицији. Често се злато посматра и као предмет чије задобијање (истовремено) представља решавање свих животних проблема, чиме се оно непосредно премешта са материјалне, физичке, на метафизичку раван.

На овом месту представили смо различите димензије митологије злата, почев од компаративног осврта па до аналитичког контекста (са нагласком на трагању за базичним архетипским и прототипским обрасцима) који митолошке потенцијале злата сагледава на нивоу семантичко-динамичке тежње ка синониму за универзално самоостварење и постигнуће. У том смислу посебно је наглашена и повезаност митологије злата са концептом *примарне митске матрице* (архетипски ниво) и са мотивом „подземног сунца".

У раду је наглашена повезаност злата са различитим семантичким пољима („врхунаравни", архетипски, „егзистенцијални", есхатолошки и други контексти), односно „истражљивост" злата у различитим семантичким кључевима, који његово митолошко значење издвајају у виду посебног израза српске традиције, са могућим древним пореклом, али и са значајном савременом виталношћу.

У прилог тези о присуству древних мотива у овом митолошком контексту говори читав низ показатеља, пре свега синонимија злата са поменутим мотивом „подземног сунца", што се надовезује на мноштво сродних митолошлих представа и сценарија. Значењски токови који произлазе из наведеног митолошког оквира веома су разгранати и упућују нас на могућности реконструкције прототипских корена базичних система српске народне митологије.

TRADICIJA - FOLKLOR - IDENTITET.indb 318 26.9.2010 21:39:51

Ph.D. Ivica Todorovic

Meaning of the gold

Mythology connected with the gold is very complex and inspirational, seen in the general context or especial in the context of Serbian tradition. The gold is usually considered in the context that when one gets it in the possession (at the same time) all problems of the life can be resolved. By this, the gold is indirectly transferred from the material, physical, to metaphysical level. Here is emphasized the connection between the mythology of gold and the concept of the *primary mythical matrix* (archetypal level) and with the motive of the "sun of the underground".

In this paper we presented different dimensions of the mythology of gold, beginning with the comparative and then with the analytical context (with the emphasis on searching for the basic archetypes and prototype forms) where the mythological potentials are seen on the level of the intentions of the synonyms for the universal self-realization and the achievement.

In that sense there is a very special emphasis on the connection of the gold with the semantic fields ("vrhunaravni", archetypal "existential" and eschatological and other contexts) or better to say the "researchable" of the gold in different semantic keys, which its mythological significance single out as a special expression of Serbian tradition, with possible very ancient origin, but also with important contemporaneity.

In the addition for the thesis of the ancient motives in this mythological context speaks the whole range of indications, most of all synonyms for the gold with the up-mentioned motive of the "sun of underground", which is added on the big quantity of familiar mythological manifestations and scenarios. Meaning flows which are coming from the above mentioned mythological context are very ramify and they are direction us on the possibilities of reconstruction prototypal root of the basic systems of Serbian traditional mythology.

TRADICIJA - FOLKLOR - IDENTITET.indb 319 26.9.2010 21:39:51

TRADICIJA - FOLKLOR - IDENTITET.indb 320 26.9.2010 21:39:52